

bilimname XXXV, 2018/1, 361-393
Geliş Tarihi: 20.01.2018, Kabul Tarihi: 10.04.2018, Yayın Tarihi: 30.04.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.381879>

LİLİTH: YAHUDİ MİTOLOJİSİNDE ANA TANRIÇA'NIN DÜŞÜŞ VE ŞEYTANA DÖNÜŞÜM SERÜVENİ

© Aynur ÇINAR^a

Öz

Şeytan araştırmalarında Yahudi-Hıristiyan Batı dünyasında iyi bilinen Lilith'in kökeni Sümer'e kadar uzanır. *Lilith* adı Sümercede "hava, rüzgâr" anlamına gelen *lil* kökünden türemiş ve etimolojisinde var olan hava unsuru bu ada ruhsal varlık boyutu kazandırmıştır. Terim Akkadçaya *lilitu* şeklinde geçerek tüm semitik dillere yayılmıştır. Babil'de rüzgârın yıkıcılığına ve şehvete hükmeden dişi ruh ve Fırtına Tanrıçası olarak kendisinden korkulan *Lilith*, Mezopotamya'dan Suriye-Filistin bölgesine kadar tüm Levant'a yayılmıştır. Gılgamış Destanı'nda Tanrıça'yla kurulan münasebeti, zamanla önce rahibelik kurumuna, ardından Tanrıça'nın kendisiyle özdeşleşmesine kadar gitmiştir. Ataerkil zihniyetin yerleşmesiyle, cazibesıyla erkekleri tuzağa düşüren ve bebekleri öldüren şeytani bir karaktere dönüşmüş ve Tanrıça'nın sıfatları da bu yöne doğru evrilmiştir. Bu özellikleriyle Yahudi mitolojisine geçen Lilith, kısır ve seksüaliteye sahip en büyük dişi şeytan olarak kötülüğün zirvesine oturmuştur. Onun Yahudi din ve anlayışına bir şeytan olarak girişi Yeşaya 34:14'deki atıfla başlamıştır. Bu pasajda "tüm kötülüğün lideri" olarak anılan Lilith, Yahudi şeytan araştırmalarında kilit isim haline gelmiştir. Ana Tanrıça'yla özdeşleştirilmesiyle Yahudiliğin tanrıça tapımına karşı en kuvvetli argümanı kabul edilmiştir. Yahudi literatüründe başta Âdem'in Havva'dan önceki ilk eşi olmak üzere İsmâil'in torunu Naama ve Saba Melikesi gibi pek çok kötü kadınla özdeşleştirilerek Eril Tek Tanrı karşısındaki en büyük dişi düşman olarak kabul edilmiştir. Adının Tora'daki yaratılış pasajlarının yorumlarına dahil edilmesiyle, "Âdem'in İlk Karısı" ve Havva'nın suç ortağı unvanını alarak genel manada tüm kadınların şeytan addedilmesi anlayışına hizmet etmiştir.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, Ana Tanrıça, Şeytan, Yılan, Kötülük, Cinsellik, Feminizm, Âdem'in İlk Karısı

^a Arş. Gör., Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, aynuriddin@gmail.com

Giriş

Efsanevi dişi şeytan doğasıyla cin-şeytan cinsinin anası ve kötülüğün kraliçesi olarak Yahudi-Hıristiyan folklor, gelenek ve şeytan biliminde (Demonoloji) iyi bilinen Lilith¹, aslında antik dünya panteonları içinde ana tanrıçalık vasfına en yakın karakterdir. Antik dönemde çeşitli isimlerle anılan ana tanrıçalar, âdeta Lilith adında birleşmişler ve Yahudilikle birlikte bir şeytan metaforunun zirvesine oturarak kötülüğün kaynağı konumuna gelmişlerdir. Bu evrimin sonucu olarak kadın, toplumda kötücül bir varlık, şeytan ve yılan olarak anılmaya başlamıştır.

Böyle bir konu seçmemizin nedeni, Batı dünyasında tek tanrılı dinler ve kültürler karşısı feminist ve neo-pagan hareketlerin ortaya çıkmasına sebep olan Yahudi-Hıristiyan dünyanın negatif kadın algısının tarihi arka planına inmektir. Neredeyse dört bin yıllık Yahudilik ve ondan neşet eden Hıristiyanlık tarihinde kadın, bir şeytan ve yılan kabul edilerek ilk günahın ve cennetten kovulmanın müsebbibi gösterilmiştir. Bunun en büyük sebebi Kutsal Kitap'ta bu algıyı doğuracak pek çok ifadenin yer almasıdır. Maalesef benzer bir kadın algısı hem Yahudi-Hıristiyan halklarla kültürel etkileşim hem de hâli hazırdaki cahiliye anlayışının kadın algısı sebebiyle İslam geleneğine de geçmiştir. Bunun sonucunda kadın, Müslümanlar arasında da sözlerine kulak verildiğinde erkeği ve toplumu yoldan çıkaracak ve günaha sürükleyecek bir varlık addedilmiştir. Günümüz Yahudi-Hıristiyan dünyasında bu inancın zeminini antik dönemin gece kraliçesi/tanrıçası Lilith'in oluşturduğu artık kabul edilmektedir. Fakat bu meseleyle ilgili henüz ülkemizde doyurucu bir çalışma yapılmamıştır. Makalemizin amacı, bir yandan bu boşluğu doldurma çabası, diğer yandan da Lilith veya şeytan kadın karakterinin İslam'daki izdüşümlerini aramaya yöneliktir. Fakat konunun İslam'ı ilgilendiren yönü başka bir çalışmanın konusu olduğundan, burada yalnızca Yahudilikteki Lilith algısına değineceğiz.

Çalışmamızın temel gayesi, kadının getirildiği şeytani konumun bir girizgâhı olarak Lilith karakterinin kökenine inmektir. Bu bakımdan Lilith adının etimolojisinden başlayarak bu varlığın ya da metaforun önce antik dönemden süregelen kimliğini ortaya koyacağız. Bunu yaparken dönemin dinî-siyasî anlayışına vurgu yapma açısından ana tanrıçalık kurumuna ve bu kurumun yok oluşuna da değineceğiz. Ardından temel konumuza geçerek Yahudi dinî literatüründe Lilith'in nasıl algılandığını ele alacağız.

¹ Rabbi Edward L. Nydle, *The Legend Of Lilith*, B'nei Avraham, Iowa ty., s.12.

A. Lilith'in Etimolojisi ve Kimliği

Bu zamanlarda bir ağaç, tek bir ağaç, bir Huluppu ağacı
Fırat'ın kıyılarında kök saldı.
Ağaç Fırat'ın sularıyla beslendi.
Güney rüzgârları eserek köklerini çekiştirdi.
Ve savurdu yine dallarını.
Ta ki Fırat'ın suları onu uzaklara götürene dek...
"Bu ağacı Uruk'a götüreceğim
Bu ağacı kutsal bahçeme dikeceğim."
Kendi elleriyle ilgilendi İnanna ağaç ile
Ayaklarıyla toprağı ağacın etrafına bastırdı.
Kendi kendine konuştu:
"Ne kadar sürecek, üzerinde oturabileceğim
Parlayan bir tahta sahip olmam?
Ne kadar sürecek, üzerinde yatabileceğim
Parıldayan bir yatağa sahip olmam?" ...
O zaman evcilleşmeyen bir yılan,
Yuvasını Huluppu ağacının köklerine kurdu.
Ağacın dallarında Anzû-Kuş kuluçkaya yattı.
Ve gövdesinde karanlık bakire Lilith evini inşa etti...
Gılgamış eğitilemeyen yılanı öldürdü.
Anzu-Kuş yavrularıyla dağlara uçtu.
Ve Lilith evini yıkarak vahşi, ıssız yerlere kaçtı.
O zaman Gılgamış Huluppu ağacının köklerini gevşetti.
Ve ona eşlik eden şehrin oğulları dallarını kestiler.²

Dünya yazılı tarihinde Lilith'e dair yapılmış ilk atıf Gılgamış Destanı'ndaki yukarıdaki ifadelerdir. Buradan yola çıkarak Lilith kelime kökeninin Sümerce olduğu ve bu dilden semitik dillere geçtiği söylenebilir. Lilith kelimesinin semitik dillerdeki karşılıklarının birbirine yakın olduğu söylenebilir. Buna göre Lilith'in Babilcesi Lilîtu, Asurcası *lilātu*, İbranicesi *laylâ*, Arapçası *leylâ*, Habeşçesi *lelît*, Aramicesi *lëylâ*, Süryanicesi *leyla*

² Vera Zingsem, *Lilith*, (çev. D. D. Yüzer), İlyayayınları, İzmir 2007, s. 17-20.

şeklinde dir.³ Düşük bir ihtimal olsa da mitolojik anlamıyla ilişkili olması bakımından Lilith ile “aşkın kudretin evrendeki yaratma eylemini gerçekleştirirken başvurduğu dans, oyun ve eğlence” anlamına gelen Sanskritçe *lilā* arasında da bağ kurulabilir.⁴

Sümerce “rüzgâr, meltem” ve “rüya ruhu” anlamındaki *lil* kökünden⁵ türeyen Lilith’in kökeni MÖ. III. binyıla kadar uzanır.⁶ Yukarda ilgili pasajlarını verdiğimiz Gılgamış Destanı’nda anlatıldığına göre Tanrıça İnanna, güzelliğinden etkilendiği *Huluppu Ağacı*’nı bahçesine götürerek kendine bir taht yaptırmak ister. Ne var ki ağaca ilahî An-Zû Kuşu⁷ oturmuş, gövdesine de destanda *ki-sikil-lil-lâ* ibaresiyle ifade edilen yılan biçimli bir şeytan yuva yapmıştır. Gılgamış, ağacı İnanna için almaya karar verir ve öldürmeye yeltendiğinde An-Zû ve yılan kaçır. Bu sayede Gılgamış ağacı keser ve İnanna’ya da tahtı için bolca kereste çıkar.⁸ Gılgamış destanında yer alan *ki-sikil-lil-lâ* ifadesi tahlil edildiğinde, Sümerce *Ki*’nin, yer veya bölgeyi ifade ettiği ve *Sikil*’in de temiz, taze veya bakir olarak çevrildiği için *Ki-sikil* bir çeşit tapınak veya ruhani bölgeye işaret eden “el değmemiş yer”⁹ veya bakir, saf zemin gibi anlamlara geldiği görülür.¹⁰ Yani ifade bir nevi “bakir bir kutsal alana çöreklenmiş dişi ruh” olarak anlaşılabilir. R. Graves de benzer şekilde *lil-lâ* ifadesini aynen böyle çevirdikten sonra, Lilith’in İnanna tarafından Fırat kıyılarına sürülen dişi bir cin olduğunu belirtir.¹¹

³ R. Campbell Thompson, *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*, Luzac and Co., London 1903, I, 14; H. A. Kemâlüddîn, *Müfredâtü’l-Müştereki’s-Sâmî fi’l-Lüğati’l-Arabiyye*, Mektebetü’l-Adab, Kahire 2008, s. 351.

⁴ James G. Lochtefeld, *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*, The Rosen Publishing Group, New York 2002, s. 389.

⁵ Pietro Mander, “Soul: Ancient Near Eastern Concepts”, *Encyclopedia of Religion*, Thomson & Gale, New York 2005), XII, 8537.

⁶ M. Hutter, “Lilith”, *Dictionary of Deities and Demons of the Bible*, (edt. Karen van der Toorn), Brill, Cambridge 1999, s. 520.

⁷ Kramer, bu kuşun adını *İmdugud* olarak verir. Bkz; Samuel Noah Kramer, *Sümerler*, (çev. Özcan Buze), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2015, s.263; Diğer yandan mühürlerde kuş adam olarak belirlenen An-Zû, muhtemelen ilk suların ejderha tanrıçası Tiamat’ın doğurduğu küçük bir yer altı tanrısı olarak düşünülür. An-Zû bazen de hastalık belirtisi bir cin olarak de betimlenir. Bkz. Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, (çev. Alâeddin Şenel), İmge Kitabevi, Ankara 2016, s. 74-77.

⁸ E. Anagnostou-Laoustides, *In The Garden Of The Gods*, Routledge, New York 2017, s. 43; Hutter, “Lilith”, s.520.

⁹ James A. Halloran, *Sumerian Lexicon: A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language*, Logogram Pub./Oxbox Books, Oxford 2006, s.65.

¹⁰ Beth E. McDonald, “In Possession of the Night: Lilith as Goddess, Demon, Vampire”, *Sacred Tropes: Tanakh, New Testament and Qur’an as Literature and Culture*, (edt.by. R. Shabbat), Brill, Boston 2009, s. 177.

¹¹ Robert Graves ve Raphael Patai, *İbrani Mitleri (Tekvin-Yaratılış Kitabı)*, (çev. Uğur Akpur), Say Yayınları, İstanbul 2009, s. 107.

Sümercede kabaca fırtına ve rüzgâr anlamına gelen *lil* kelimesi, Lilith'in herhangi bir şekilde hava unsuruyla irtibatını ifade eder.¹² Benzer şekilde Sümer Hava ve Fırtına Tanrısı En-Lil'in gök ile yer arasındaki hava boşluğunu doldurduğu, bu yüzden adında *lil* ekinin bulunduğu bilinir. Buradan yola çıkarak Kramer kelimeye "hava, nefes ve ruh" gibi anlamlar tayin etmiştir.¹³ Akkadçaya aynen geçen kelime, başta "tanrı, ilah" anlamındaki *ilu-alu/iltu* gibi bir manaya evrilir.¹⁴ Bu, hem *lil* ya da türevi *ilu* gibi kelimelerin aşkın alemle olan irtibatını hem de dönem itibarıyla iyi veya kötü tüm ruhların tanrı olarak tazim gördüğünü ortaya koyar. Öte yandan kelime Sümerce kökenini de devam ettirerek şeytan ve cinlere yönelik tedavi yöntemlerinin anlatıldığı pek çok metinde *lil* kökünden türeyen *lilû*, *lilîtu* ve (*w*)*ardat lilî* beraberce kullanılır ve bu kelimelerin hepsi de fırtınalı rüzgarlara hükmeden ruhlarla alakalıdır. *Lilû* güney-batı rüzgarına, *lilîtu* bir esintiyle evin penceresinden kaçan ve kuş gibi uçarak uzaklaşan yaratığa gönderme yaparak¹⁵ "dişi cin" veya "rüzgâr ruhu"nu ifade eder.¹⁶ Kelimenin çoğulu *lilîmdir* ve rivayetlere göre *lilîm* Lilith'in çocuklarının tamamına verilen addır.¹⁷ Sümer-Babil'de rüzgârın yıkıcılığı ile şehveti birleştirmiş *lilitu* isimli dişi varlığın, aslında *Lil* isimli bir fırtına tanrıçasına delâlet ettiği düşünülür.¹⁸

Lil'in bir diğer anlamı ise "zehir" ve "salgın hastalık"tır. Eliade'ye göre Mezopotamya dinlerinde "şeytan" olarak tanımlanan *lil*, hastalık getiren bir rüzgarıdır. Bu rüzgarın erkeği *lilû* dişi de *lilîtu*'dur.¹⁹ "Ninurta ve Taşlar" mitinde geçen "... her şeyi yerle bir ettirdi Kuzey Rüzgarı'na, Zebani Lilu'ya kırdırdı bütün sürü hayvanlarını, topra(ğın) kuruttu" ifadelerindeki *Lilû*'nun, felaket ve hastalık getiren bir rüzgar olarak ifade edilmesi yukarıdaki tanıma uygundur.²⁰ İleride göreceğimiz gibi Yahudi mitlerinde Lilith'in kocası Şeytan Kral Samael de benzer bir doğaya sahiptir. *Samael/Samiel* adının etimolojisi *samm* (zehir) ve *yel* (rüzgâr) kelimelerinin birleşmesinden oluşarak *simûm* kelimesinin isim hali olmuştur.²¹ *Simûm*, genellikle Asya-Afrika çöllerinde ilkbahar-yaz aylarında salgın hastalık ve

¹² Zingsem, *Lilith*, s. 15.

¹³ Kramer, *Sümerler*, s. 153.

¹⁴ Thompson, *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*, I, 33-36.

¹⁵ Hutter, "Lilith", s. 520.

¹⁶ Zingsem, *Lilith*, s. 15.

¹⁷ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 107.

¹⁸ Erhan Altunay, *Paganizm-I*, Hermes Yayınları, İstanbul 2014, 177.

¹⁹ Mander, "Soul: Ancient Near Eastern Concepts", XII, 8539.

²⁰ Jean Bottéro ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, (çev. Alp Tümertekin), TİB Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 396.

²¹ McDonald, "Lilith as Goddess", s. 177.

veba taşıyan zehirli bir duman anlamına gelir. Bu bakımdan Sümer-Babil mitlerinde zehirli ve kavurucu rüzgarla Lilith arasında kurulan özdeşlik, benzer şekilde Samael ile *semm* ve *simûm* kelimeleriyle de kurulabilir. Öte yandan Lilith ve Samael'in yılan şeklindeki görünümüne bağlı olarak aynı kökten türeyen *sâmm*'nin yılan ve tüm tehlikeli sürüngenleri kapsadığı bilinmektedir. Bu meyanda İbn Abbâs'ın, "Allah'ım! Her türlü şeytandan, sürüngenden ve yılandan sana sığınırım!" duasında şeytanı ve yılanları eş değer kabul etmesi konuyla alakası bakımından manidardır.²²

Lilith'in belirgin özelliklerinden bir diğeri de kısır veya insanoğluna düşman olduğu için ebeleri aldatarak yeni doğan bebekleri zehirletmesi veya bizzat kendisi öldürmesidir. Burada Lilith'in Arapça "zehir" *semm* ve "yılan" *sâmm* köküyle ilişkisi net şekilde görülür. Bu özellik, Lilith'e "bebek yiyici" veya "bebek katili" sıfatı verilmesine²³ ve onun, Mezopotamya mitolojisinde yeni doğanların katili olarak bilinen dişi şeytan *Lamaştu* ile özdeşleşmesine sebep olmuştur.²⁴ Ayrıca Yunan mitolojisinde Zeus'un karısı Hera, çocuklarını elinden alınca kötü bir ruha dönüşen *Lamia* da Lilith'le özdeşleşen bir diğeri mitolojik karakterdir.²⁵ Lilith, *Lamaştu* ve *Lamia* benzer özelliklere sebep olmaları sebebiyle birbiriyle karıştırılsa da aslında bunların hepsi farklı kültürlerde farklı isimlerle anılan aynı karakterlerdir.²⁶ Bu figürlerin kaynağı muhtemelen doğurduğu çocukları öldürmek için kozmik bir savaş başlatan İlksel Ana Tanrıça Tiamat'tır. Şeytan çocuklarından kurduğu orduyla kozmosu yok etmek ve kaosu geri getirmek isteyen Tanrıça, kabartmalarda kartal kafalı, kanatlı, pençeli bir deniz yılanı olarak betimlenmiştir. Böyle bir tasvir, antik dönemde Tiamat'ın korkunç güce sahip dişi bir iblis olarak bilindiğini gösterir.²⁷ Muhtemelen *Lilith* karakteri, Tiamat, *Lamaştu* ve *Lamia* gibi şeytani figürleri bünyesinde toplayarak tek bir isimle anılmasını sağlamıştır. Günümüz İslam toplumlarında da benzer özellikleri sebebiyle *Ümmü Sıbyan* veya *Al Karısı* olarak nitelenen dişi bir şeytanın varlığına inanılması, Lilith'in ismen olmasa da metafor olarak Müslümanlar arasında yaşadığına işaret eder.

Lilith'in en büyük niteliği cinselliğe olan düşkünlüğüdür. O, erkekleri

²² El-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru'l-Mısriyye, Kahire 1396/1976, XII, 319.

²³ Eric Neumann, *The Origins and History of Consciousness*, Karnac, London 1954, s. 71.

²⁴ H. J. Marsman, *Women in Ugarit & Israel*, Brill, Boston 2003, s. 201.

²⁵ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, 107.

²⁶ Hutter, "Lilith", s. 520; R. M. Lesses, "Lilith", *Encyclopedia of Religion*, Thomson & Gale, London, 2005, VIII, 5458.

²⁷ Tiamat için ayrıntılı olarak bkz. George A. Barton, "Tiamat", *Journal of the American Oriental Society*, 15 (1893): 1-27.

sıkıca kavrayarak kendisiyle çiftleşmeye zorlar.²⁸ Aslında Lilith'in semitik dillerde "gece" anlamındaki *laylâ* ile bağlantısını yanlış bulan etimologlar olsa da erkekleri rüyasında ayartan Lilith ve onun halefleri olan bütün cin ve şeytanların faaliyetlerini gece sürdürmeleri, onun geceyle bağlantısını ortaya koyar.²⁹ Antik metinlere göre kocaları olmayan *lilitu* ve *wardat lilîl*ler erkekleri tuzaklarına düşürmek için etraflarında dolanır, pencerelerinden bir rüzgar gibi sızarak geceleri evlerine girerler. Öte yandan onlar normal bir cinsel kimliğe sahip değillerdir, zira rivayetlere göre ne bir erkekle birlikte olmuş ne de evlenmişlerdir.³⁰ Psikolojik açıdan Lilith karakteri gençliğinde öldüğü için kendisinin tadamadığı hayatı başkasıyla evlenerek yaşayan kocalarını rahatsız eden veya sevgilisi tarafından kandırıldığı için ondan intikam almak isteyen aşık genç bir kadın tipolojisidir.³¹ Erich Neumann onun en büyük özelliğini *bekaret* olarak görür ve mitolojilerde Ölümsüz Dişiliği (Eternal Feminine) sembolize eden tanrıçalarla arasında bağ kurar. Böyle bir Lilith karakteri erkekleri ayartıp kendine aşık ettikten sonra öldürmek için pencerelerinden izleyen Babil Aşk ve Savaş Tanrıçası İstar ile ortak niteliklere sahiptir.³² Bu bakımdan Lilith, İstar'ın negatif ve kötücül yanı olarak da düşünülebilir.³³ Ana Tanrıça'yla kurulan bu bağ ise Lilith'in Tanrıça'ya yoğun şekilde tapılan bölgelerde yayılmasını ve iki karakterin aynı potada erimesini sağlamıştır.³⁴ Diğer yandan Lilith'in şehvet düşkünlüğüyle İnanna-İstar'a, bebek katliyle Lamaštu'ya benzetilmesi, ona önceleri Fırtına Tanrıçası olarak tazim edildiğini fakat zamanla demonik bir karaktere dönüştüğünü de gösterir.³⁵ Lilith'in ana tanrıçalıkla olan bağını ayrıntılı olarak bir sonraki başlıkta değerlendireceğimiz için burada sadece onun bir niteliği olarak vermekle yetiniyoruz.

B. Antik Dönemin "Ana Tanrıçası" Olarak Lilith

Lilith'in pagan dönemlerin şeytani bir karakteri olarak anılmasının serüveni, aslında derin bir tapım sürecinin ardından gerçekleşir. Geçmiş

²⁸ Lesses, "Lilith", VIII, 5458.

²⁹ Lesses, "Lilith", VIII, 5458; J. M. Hoffeld, "Adam's Two Wives", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, 26, sy. 10 (June 1968): 433.

³⁰ Hutter, "Lilith", s. 520.

³¹ Lesses, "Lilith", VIII, 5458.

³² Gılgamış'a görür görmez âşık olan Tanrıça İstar, sevdiği adam tarafından şu ifadelerle reddedilir: "Tek bir sevgilini bile sonsuza dek sevmedin! Kurduğun tuzaklardan gözdelerinden biri bile kurtaramadı kendini. Gel de ezberden okuyayım sana sevgililerinin başına geleni!" Mitin devamı için bkz. Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 307-308.

³³ Neumann, *History of Consciousness*, s. 71, 322.

³⁴ Hutter, "Lilith", s. 520.

³⁵ Altunay, *Paganizm-I*, s. 177.

yıllarda yapılan kültürel ve antropolojik çalışmalar, tarihin belli döneminde pek çok kültürde Eril Tanrı'nın Tanrıça'ya karşı güç kazandığını ve ataerkil kültür yapısının kasıtlı ve aşamalı şekilde kadın ve erkeklerin eşit olarak hükmettiği ve tanrılaştırıldığı gelenek ve dinlerin yerine geçtiğini iddia eder. Yahudi, Hıristiyan ve İslam geleneklerinin eril nitelikli tanrısı, genellikle politik bir güç, emperyalist otoriteye sahip bir lider, kadir-i mutlak bir yönetici, dünyayı yaratıp kesintisiz ona hükmeden ve yeni kaos tehditlerine sürekli müdahale eden bir "kral, yargıç ve savaşçı" olarak karakterize edilir. Tasavvur edilemez bir şahsiyet olan bu "Eril" Tanrı, gücün ve bereketin kaynağı olduğu için insanlığın O'na boyun eğmesi emredilmiştir.

Diğer yandan Eril Tek Tanrı'nın gücü ele geçirmesi ve insanlığın dinî anlamda ona boyun eğmesi uzun bir tarihsel süreçte gerçekleşmiştir. Mezopotamya dinleri bağlamında kadim zamanlarda kozmosu, hayatı ve insanoğlunu yarattığı için Göğün Sahibi Yüce Tanrı olarak kendisine tapılan ve tarımsal kültürün gelişmesiyle yerini Göğün ve Yerin Sahibi Tanrıça İnanna/İştar'a terk ederek gök yüzüne çekilen (*deus otiosus*) Gök Tanrı An³⁶, çoban halkların tarım toplumlarını hakimiyeti altına almasıyla yeniden siyasi alana çağrılmıştır. Ataerkil toplum yapısında *hâkimiyetle* eşitlenen *bereket* kavramı, Eril Tanrı'nın hâkimiyeti öncesi anaerkil sistemde dişiliğin bir özelliği olan *doğurganlığı* ve *koruyuculuğu* sembolize ediyordu.³⁷ Antik insana göre dünyanın da bir ruhu vardı. Yeryüzü şekilleri değişse de antik dünya evren tasavvurunda yeri ve göğü kaplayan dünya ruhu değişmiyordu.³⁸ Tarihsel süreçte antik insanda felsefi bilinç geliştikçe tanrı algısında önemli bir soyutlama yaşandı ve söz konusu evren tasarımı uyarınca dünyaya/yeryüzüne atfedilen ruh, dişilikle eşdeğer kabul edildi. Böylece bütün yeryüzünün dişi, ilahilik atfedilen gökyüzünün de eril olduğuna inanıldı. Yeryüzünün "Toprak Ana/Ana Tanrıça (Magna Mater)" olarak kabul edilmesi, pek çok inanca ve külte kaynaklık etti. Paganların su pınarlarını, dağları, mağaraları, kayalıkları ve toprağın kendisini kutsamasının özünde bu inancın izlerini görmek mümkündür.³⁹

Yazının keşfiyle Ana Tanrıçalık makamının tarihte ulaştığı boyutları takip edebilmek daha da kolaydır. Arkeolojik kanıtlara göre Sümer

³⁶ Samuel Noah Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, (çev. Hamide Koyukan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000, s. 12; *Sümerler*, s. 159-160; Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 65; Mircea Eliade, *Kutsal ve Kutsal Dışı*, (çev. Ali Berktaş), Alfa Mitoloji, İstanbul 2017, s. 104-111.

³⁷ McDonald, "Lilith as Goddess", s. 173.

³⁸ Altunay, *Paganizm-I*, s. 42.

³⁹ Kaan Polatlar, *Kadim Bilgelik, Uygarlıklardaki Eril ve Dişil Yapısallığın Kökeni*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2015, s. 19.

cennetinin kâtibi bile bir Tanrıça olan Nidaba'ydı.⁴⁰ Beş bin yıl önce Sümer'in Uruk şehir devletinde yazının keşfedildiği yer ise, Tanrıça İnanna'nın tapınağı Eanna'ydı. *Nin-An-Aa*'dan türeyen⁴¹ *İnanna* (veya *İninni*) adı, tam olarak *Göklerin Kraliçesi* demektir ve anlamı *Göklerin ve Yerin Tanrıçası* olarak genişletilmiştir.⁴² Sümer-Babil'de İnanna'ya Aşk ve Savaş Tanrıçası olarak tapılır ve sembolik olarak "Sabah-Akşam Yıldızı" kabul edilen Venüs'le sembolize edilir.⁴³ Tanrıça pek çok vasfını muhtemelen Gök Tanrı An'dan devralmıştır. Her ne kadar Kramer ve Bottéro gibi Mezopotamya tarihçileri An'ın tahtının oğlu Atmosfer Tanrısı Enlil'e kaldığını söylese de⁴⁴ gerek mitlerden gerekse İnanna'nın yüce itibarından, onun Eril Tanrı'nın yerini alarak tüm tanrısal nitelikleri kendisinde topladığı söylenebilir. Çünkü 'kaybolmadan önce' Eanna Tapınağı bir zamanlar Gök Tanrı An'a aitti.⁴⁵ Bu dönemde İnanna, Sümer şehir devletlerinin tümünde en yüce tanrı olarak itibar gören An'ın Uruk tapınağındaki "Kutlu Fahişe (*Hierodule*)" siydi.⁴⁶ İlerleyen zamanlardaki mitlerde Gök Tanrı An, en sevdiği çocuğu olan İnanna'ya⁴⁷ sanki kendi isteğiyle tahtını bırakmış gibidir. An'ın makamına geçen İnanna, onun sembolü olan boğayı kendi bineği yapar⁴⁸ ve sabah-akşam yıldızını (Venüs) kullanmaya başlar. Böylece zamanla An'ın Uruk tapınağı Eanna, Tanrıça'ya adanır. Bu adanış An'a ait olan boğa, yıldız, göğün en büyük tanrısı olma gibi sembol ve nitelikleri İnanna'ya aktarmıştır. Diğer yandan arkaik dönemlerin "Her şeyi Doğuran Ana" ve "Dünya Ruh" sıfatıyla

⁴⁰ Kramer, *Enki*, s. 119.

⁴¹ T. Abusch, "Ishtar", *Dictionary of Deities and Demons of the Bible*, (edt. Karen van der Toorn), Brill, Cambridge 1999, s. 452; Zingsem, *Lilith*, s. 21; Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 232.

⁴² Abusch, "Ishtar", s. 452.

⁴³ Zingsem, *Lilith*, s. 21. Aslen Venüs Tanrısı Ningal ve Ay Tanrısı Nanna-Sin'in kızı ve Güneş Tanrısı Utu-Şamaş'ın kız kardeşi olan İnanna-İhtar, Mezopotamya mitolojisinde sonradan Ay ve Venüs'ün eşitlenmesiyle "Güneş'in altında beliren Sabah Yıldızı Venüs" gibi betimlenmiştir. Othmar Keel, *The Symbolism of the Biblical World*, The Seabury Press, Indiana 1997, s. 28.

⁴⁴ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 31; Kramer, *Sümerler*, s. 160; Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 61-65.

⁴⁵ Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 66.

⁴⁶ "Kutlu Fahişe bitkin halde bahçeye geldi" ("İnanna ve Şukaletuda") Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 229-230, 258, 294.

⁴⁷ "Ve An'ı selamladı... O da İnanna'yı görünce sevindi.

An! Babam (dedi) selamlarım seni!

Gökteki bütün tanrıları korkuttun benden yana:

Sayende evrende kimse karşı çıkamaz sözüme..." ("İnanna ve Ebih") Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 250.

⁴⁸ "Güçlü Göksel Yabani Öküz'e binmiş Hanım'dı" ("İnanna ve Şukaletuda"); "Tantana kopardığında, Boğa'dan çok korku salar!" (Burada Boğa'dan kastın Tanrı An olduğu bilinmelidir.) Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 234, 290.

Ana Tanrıçalık vasfını zaten elinde bulunduran İnanna, “Göklerin ve Yerin Kraliçesi” haline gelir. Bu aşamadan sonra Sümer’de Ana Tanrıça İnanna insanların anası, bilge danışmanı ve ilk peygamberlik geleneğinin kaynağı olarak yüceltmeye başlanır.⁴⁹

İnanna/İştar’ın Mezopotamya mitolojisinde pek çok niteliği vardır. O, doğadaki aşk, bereket ve doğumun sembolü olmasının yanında, uçsuz bucaksız uzay boşluğunda parlayan bir yıldız olarak “Ruh”un kendisidir. Onun yıldızla eşitlenmesi karanlıkla savaşıyan aşkın ve kutsal ruhun aydınlığını ve barındırdığı gücü temsil eder. O, karanlık bir gecede gezgine yol gösteren bir “rehber”, “eğitimci” ve “yol gösterici”dir.⁵⁰ Öte yandan hem Ana Tanrıça’nın hem de An’ın özelliklerini kuşanması bakımından bir bakıma çift cinsiyetli (herafrodit), fetihçi-savaşçı⁵¹ ve gaddar bir tanrıçadır. Tanrıça’daki hava (*il*) unsuru her zaman etkin eril prensibe gönderme yapar.⁵² Gazabını ve gaddarlığını göstermek için ölüleri diriltmek gibi korkunç bir güce sahiptir. “İnanna’nın Ölüler Dünyası’na İnişi” olarak bilinen mit, Göklerin ve Yerin Kraliçesi İnanna’nın hükmetme konusundaki aşırı hırsından dolayı ‘Ölüler Dünyası’nı ele geçirme isteğini anlatır. Nihayetinde İnanna, kız kardeşi Ölüler Diyarı Tanrıçası Ereşkigal’in yerini alır ve alt âlemin de egemeni olur.⁵³ Böylece İnanna, Göklerin ve Yerin Kraliçesi olarak

⁴⁹ Merlin Stone, *Tanrılar Kadıncı*, (çev. Nilgün Şarman), Payel Yayınları, İstanbul 2000, s. 35.

⁵⁰ J. E. Cirlot, *A Dictionary of Symbols*, Routledge, London 2001, s. 309-310.

⁵¹ Abusch, “Ishtar”, s. 453.

⁵² İnanna’nın Akkadça karşılığı olan *İştar*’ın, köken olarak Levant’ın eril tanrısı *’Attar*’dan türediği dolayısıyla eril bir tanrı olduğu iddiası da bu tanrıçanın çift cinsiyetli özelliğine bir delildir. Fakat o, İnanna-İştar-Aştarte-Aşterot şeklinde her zaman bir ‘Tanrıça’ olarak tazim görmüştür. (Bkz. Abusch, “Ishtar”, s. 452.) Oldukça güzel ve genç bir kadın olarak tasvir edilen Tanrıça İnanna, pek çok özelliğiyle eril nitelikler taşır. O “Kutlu fahişe” olarak özgür aşk, doğurganlık ve bereketi temsil etse de saldırgan kişiliği sebebiyle aynı zamanda savaşçı, işgalci ve hırslı bir hükümdar gibi davranır. Bazı mitlerde onun bu iki özelliği birleştirilerek travestiliği ve homoseksüel yapısı vurgulanır. İnanna/İştar tapımlarında rahip ve rahibeler Tanrıça’ya özgü vahşi bir dans yaparlar ve bu dansla Tanrıça’nın hermafrodit (çift cinsiyetli) yapısına vurgularlar:

“Kutsal İnanna’ya, kızıma sunacağım

Travestiliği!

Erotizmi; Aşk Öpüşü’nü, Fahişeliği ve Hemencecik Yapılan’ı” (“İnanna ve Enki”)

“Bütün evren emrine verildi! Erkek cesareti, başarısı ve dinçliği verildi!” (“Ağuşaya’nın Şiiri”) Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 233, 245-246, 262-263; Polatlar, *Kadim Bilgelik*, s. 118.

⁵³ *“Bir gün, göklerin tepesinden, Ölüler Diyarı’na gitmek istedi...”*

Yüce Hanım göğü ve yeri terk etti

Aşağıdaki Dünya’ya inmek için.

Uruk’un Eanna’sını terk etti

Aşağıdaki Dünya’ya inmek için.” Bottéro ve Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, s. 313.

ölü bedenlere ve ruhlara da hükmetmeye başlar.

Göklerin ve Yerin Kraliçesi İnanna'ya farklı adlarda ve fakat aynı özelliklerle pek çok antik toplumda tapılmıştır. O, Sümer-Babil döneminde "İnanna veya İştar" iken, Mısır'da "İsis", Ken'an'da "Balaat", Arap cahiliyesinde "Lilitu, el-Lat ve el-Uzza" ve Yunan'da "Gaia-Afrodit" olmak üzere⁵⁴ pek çok kültürdeki *Terra Mater* yani "Büyük Anne" kabul edilir. Göklerin Kraliçesi, dünyanın en eski edebî eserlerinden *Altın Eşek*'te kendisini şöyle anlatır:

Ben doğanın ve doğadaki her şeyin efendisiyim. İlk ölümlü varlık, tanrıların en büyüğü, ölümlerin kraliçesi ve gökyüzü varlıklarının rehberiyim. Tanrıların ve tanrıçaların bütün biçimlerini kendimde toplayabilirim. ... Eğer istersem gökyüzünün bütün parlak doruklarını, denizin sağlık getiren rüzgarlarını ve yeraltının sevimsiz hüznünü yönetebilirim. Her halk tarafından farklı isimlerle de olsa bana tapılır. Frigyalılar bana Ana Tanrıça, topraktan doğan Attikalılar Kekrops'un Minerva'sı, denizler tarafından dövülen Kıbrıslılar Paphoslu Venüs, Giritliler Diktyнна Diana adını verirler. Üç dil konuşan Sicilyalılara göre benim ismim Styks'in Proserpina'sı, Eleusisli'lere göre Attikalı Ceres'tir. Ayrıca Juno, Bellona, Hekate, Rhamnusia (Nemesis) isimleri de benim için kullanılır. Güneşin doğduğu ülkede yaşayan iki Habeş halkı ve eski inançlarına bağlı Mısırlılar kendilerine özgü törenleriyle bana taparlar. Onlar benim gerçek ismim olan İsis'i kullanırlar.⁵⁵

İnanna-İştar tapımının zirvede olduğu Sümer-Babil döneminde "Ana Tanrıçalık" inancının siyasete de şekil verdiğini görürüz. Dönemin kadınları Ana Tanrıçalık makamından güç aldıkları için toplumsal statüleri oldukça yüksektir. Kadın sadece anne değil, aynı zamanda tarımın kurucusu ve toprağın işleticisi olmakla Toprak Ana'yı temsil etmektedir. Kadının toprak sahibi olması, ona ekonomik anlamda güç ve nüfuz sağladığı için iktidarı da elinde tutmaktadır. Mitlerde İnanna-İştar'ın yalnız bir kadın olarak konu edilmesi, onun *yegâne egemen* olmasının bir ifadesidir.⁵⁶ İnanna'nın sürekli sevgili değiştirmesinin asıl sebebi, hükmüne kimseyi ortak etmek istememesi ve gerekli durumlarda erkeği istediği şekilde kullandığı şeklinde anlaşılabilir. Çünkü dinî-ekonomik ve siyasi alanda sadece kadının söz sahibi olduğu dönemlerin de baş karakteri odur. Bu bakımdan pek çok mitoloğa göre Tanrıça, yalnız ve güç sahibi kadınların fetan ruhunu temsil eder. Bu

⁵⁴ Stone, *Tanrılar Kadıncı*, s. 218; McDonald, "Lilith as Goddess", s. 176.

⁵⁵ Lucius Apuleius, *Altın Eşek*, (çev. Furkan Akderin), Alfa Yayınları, İstanbul 2007, XI/7.

⁵⁶ Stone, *Tanrılar Kadıncı*, s. 51.

sebepten onun öyküleri ateşli aşklar, şiddetli kıskançlıklar, nefret ve intikam hisleriyle doludur. Yine aynı sebepten aşk ve savaş tanrıçası olarak sadece ona tazim gösterilir.⁵⁷

Göklere tek başına hâkim olduğu için bir Fırtına Tanrıçası olarak tazim gören Ana Tanrıça'nın⁵⁸ yeryüzündeki iktidar temsilcileri, ritüellere ve tapınaklara başkanlık eden, toprağı işleten ve kaydını tutan tapınak görevlisi rahibelerdir. Aslında, başta tapınak görevlileri rahibeler olmak üzere Tanrıça'nın bütün hemcinsleri onun doğal aracıları kabul edilir. Erkeklerin dinî ve siyasi alandaki işlevi ise ikincildir. Onların etkin anlamda siyasi sahaya kabul edilmeleri sonradan gerçekleşmiştir. Bu bakımdan antik dönemde erkeklerin siyasi faaliyetleri, Tanrıça'nın mitlerdeki sevgilileriyle yaşadığı olaylardan bile gözlemlenebilir. Bu konuda tarihsel süreci takip etmek için mitler doğru şekilde okunduğunda erkeklerin dinî-ekonomik-siyasi alana girişlerinin sadece kraliçenin geçici sevgilisi sıfatıyla geç dönemlere rastladığı söylenebilir. Bu, tapınak görevlilerinin erkeklere önce ritlerde yer vererek onları yaratılış ve berekete ortak etmeleri (*hieros gamos*) sonrasında da devlet yönetiminde kraliçelere yardımcı unsurlar kabul etmeleriyle uzun bir süreçte sağlanmıştır.⁵⁹

İnanna'nın temsilcileri kutsal kadınlar *Kadištu*'lardır. Tanrıça'nın İştara'ya dönüştüğü Babil'de bu isim *İştartu* olarak değişmiştir. Onlar İnanna-İştara geleneğinin sürdürücüleri olarak Sümer-Babil devletinde yaratılışın ve bereketin devamını sağlamak amacıyla krallarla ve tapınağa gelen erkeklere cinsel manada hizmet verirler, ardından babaları belli olmayan çocuklar doğurur ve onları İnanna tapınağına bağışlardı. Tanrıça dininin anaerkil akrabalık geleneklerini sürdüren Kadiştuların doğurduğu çocuklar analarının adlarını, sanlarını ve mallarını miras alır, böylece anaerkil soy üzerinden kadının aktifliği devam ederdi.⁶⁰ Bu, bir bakıma Tanrıça'nın "Kutlu Fahişe/Hierodule" sıfatının yansımasıdır. Tapınaklarda sevişen Kadiştulara halk arasında "kutsal kadınlar", "mübarekler", "lekesizler" denirdi, çünkü onların yaptığı bu eylem Ana Tanrıça'ya dayalı olduğundan mübarek addedilirdi. Akkadçada "günahlarından arınmış, kutsal ve mübarek kılınmış kadınlar" diye çevrilen *kadištu* terimi, son iki yüzyılın Tora'ya dayalı bilimsel incelemelerinde genellikle "yosmalık/fahişelik" diye adlandırılmış, Kadiştulara "tapınak fahişeleri" denmiş ve günümüze de böyle aktarılmıştır. Bunun sebebi, olasılıkla, Tora'nın getirdiği ahlak yasasında zinanın sadece

⁵⁷ Polatlar, *Kadim Bilgelik*, s. 118.

⁵⁸ Altunay, *Paganizm-I*, s. 179.

⁵⁹ Stone, *Tanırlar Kadınken*, s. 77.

⁶⁰ Stone, *Tanırlar Kadınken*, s. 180.

bir ahlaksızlık değil aynı zamanda bir şirk unsuru olarak yasaklanması ve tanrıçalar adına fuhuş geleneğini sürdüren herkesin kâfir sayılıp Tanrı YHVH'ye⁶¹ "sadakatsizlikle" suçlanmasıdır.⁶² Bu açıdan bakıldığında Lilith'in, evlilik öncesi cinsel ilişkiye girmeleri emredilip bu yolla Tanrıça'ya sadakatini sunan Ken'an'lı kadınları sembolize ettiği söylenebilir. Zaman zaman peygamberler İsrail kadınlarını, Ken'an âdetlerini sürdürmekle suçlamış ve bunu bir saymışlardır.⁶³ Çünkü Yahudiliğin ortaya çıktığı dönemlerde zina, sadece ahlaksızlık olarak değil, aynı zamanda Tanrıça geleneğinin sembolü ve monoteizme karşı açılmış bir bayrak olarak görülüyordu.

Ana Tanrıça dininde Lilith'in konumu başta Kadiştularla gelişmiş, zamanla Göklerin Kraliçesi İnanna-İştâr'la eşitlenmesiyle devam etmiştir. O, Sümer'in ilk dönemlerinde İnanna'nın kutsal ağacına göz koyan bir yılan iken, sonraları tapınak yazıtlarında "İnanna'nın eli"ne dönüşür. Lilith, Babil kültüründe İnanna/İştâr'ın cariyelerinden biri olarak betimlenir ve bu itibarla kutsal evlilik vasıtasıyla ülkenin doğurganlığını artırmakla sorumlu kılınır.⁶⁴ Bu mesuliyet onu tüm Kadiştuların yöneticiliğine yükseltir⁶⁵ ve zamanla Tanrıça'yla eşitlendiği için onun sıfatlarını ele geçirir. Böyle bakıldığında Tanrıça'nın ağacına göz koyan yılan metaforunun anlamı daha rahat anlaşılabilir. Mitlerde "Bütün yüce me'lerin kraliçesi... Kullab'ın geniş caddelerinde çiftleşmeye teşvik eden..."⁶⁶ ve yer altı dünyasına inışıyle "caddelerde erkeklerin kızları gebe bırakmadığı"⁶⁷ ibareleriyle yüceltilen İnanna'nın bütün nitelikleri Lilith'e devredilir. Böylelikle o, kadim dönemlerde bilinen kötülük yönüyle Tanrıça'nın negatif niteliğine bürünen versiyonu haline gelir. Diğer bir ifadeyle Lilith, zaten gaddar bir tarafı olan Tanrıça'yı gittikçe daha da şeytani bir pozisyona doğru çekmektedir.

Sonuç olarak İnanna'nın kişiliğinde Lilith'in tanrıçalık makamından şeytanlığa evrilmesinin altında uzun ve mücadeleli bir sürecin bulunduğunu söylemek mümkündür. Onun şeytana dönüşümü hem Tek Tanrıçılığın

⁶¹ Yahudiler tarafından Tanrı'nın en kutsal ismi kabul edilen "Yahve (יהוה)"nin kutsal metin okurken dahi ağza alınması ve yazılması kerih görüldüğünden, biz de fenomenolojik ilke gereği metin içinde YHVH şeklinde kullanmayı uygun gördük. YHVH adının anlamı, tarihsel perspektifi ve kullanımının yasaklanmasına ilişkin ayrıntılara bakınız; Fuat Aydın, "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi", *Usûl İslam Araştırmaları*, 2, (Temmuz-Aralık 2004): 103-128.

⁶² Stone, *Tanrılar Kadınken*, s. 181, 185, 198.

⁶³ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 106.

⁶⁴ McDonald, "Lilith as Goddess", s. 175.

⁶⁵ Stone, *Tanrılar Kadınken*, s. 183.

⁶⁶ Kramer, *Enki*, s. 115.

⁶⁷ Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, s. 48-49.

yeryüzüne yerleşme hem de bu süreçte kadının 'Kadıstuluk'tan şeytan ve zehirli bir yılanı evrilmesinin tarihidir. Monoteizmin tarihsel sürecini araştırmak, sanki Lilith figürüyle kadının kötülükle eşitlenmesini ve toplumdan soyutlanmasını araştırmakla eş değerdir. Dişilik ve tanrıçaya dayalı kültürlerle onları fetheden ve hâkimiyet politikalarını Eril Tanrı'dan aldığı yetkiye yaslayan kültürlerin ilk karşılaşmaları gözden geçirilirse, ataerki toplamların kadınların egemen olduğu anaerki yapıları tehlike kabul ettiği, onların kurumlarını monoteizmin en büyük tehdidi olarak gördüğü ve bu yüzden onlara hemen bayrak açtığı rahatlıkla görülebilir. Bu bakımdan erkek egemen toplamların monoteist din adına kendilerine yükledikleri vazife, "kendi sistemlerinin bekası için kadına dayalı yapıları ya yok etmek ya da asimile etmektir". Kutsal yetki ve otoriteyi elde etmek için yapılan bu savaşta dişilik mukaddesatını temsil eden İnanna gibi bir figür, önceleri toplumda olumlu nitelikleri haiz tanrıçalık makamından, Lilith'in kraliçesi olduğu şeytan, cin veya ifritlerin kaos hükümlanlığına hasredilmiştir. Böylece onun yetki alanı, ahlaksızlık, karanlık ve "kaos dönemi" olarak nitelenmiştir.⁶⁸

Bu yok etme veya asimile etme süreci en belirgin şekilde Yahudilik tarihinde gözlemlenebilir. Aslında I. Sargon'un (MÖ. XXIV. yüzyıl) eril güce dayalı merkezi krallığını kurmasıyla başlayan ve monoteist semitik geleneklerle gittikçe alevlenen bu dönüşüm süreci binlerce yıl sürmüştür. Yıl 610'a geldiğinde monoteist süreç tamamlanmış geriye sadece tanrıça dininin kalıntılarını ortadan kaldırmak kalmıştır. Hz. Muhammed (sav.), temelinde Lilith yani Lât ve Uzza gibi tanrıçaların bulunduğu pagan diniyle savaşmaya başlamış ve 22 yıllık bir süreçte bu savaş büyük oranda başarıya ulaşarak Arabistan yarımadası tanrıçaların paganizme dayalı dinini reddetmiştir. Lilith'in hükümlan olduğu bu kaos dönemine de "Cahiliyye" adı verilmiştir.⁶⁹ Fakat tevhidin tarihini Hz. Muhammed ile başlatmak, monoteist tarihi parçacı okumak olur; zaten bu da İslam'ın tarih anlayışına da aykırıdır. Bu bakımdan İnanna, İştâr, Aştarte, Baalat, İsis, Afrodit gibi pek çok farklı ismin kesişim noktası olan Lilith'ten insanoğlunu tiksindirme sürecini Yahudilik'ten aramaya başlayacağız.

⁶⁸ McDonald, "Lilith as Goddess", s. 173-175.

⁶⁹ Tora'nın tanrıçaları şeytan olarak addetmesinin bir örneği de Kur'an-ı Kerim'de bulunur: "Müşrikler Allah'ı bırakıp (Lât, Menât, Uzzâ gibi) dişi olarak niteledikleri putlara tapıyorlar. Aslında onlar sadece isyankâr şeytana tapmış oluyorlar." (Nisâ, 3/117) âyeti Lilith'in yansımaları olan tanrıçaları "isyankâr şeytan" olarak vasıflandırmaktadır.

C. Yahudi Dinî Literatüründe Kötülüğün Kaynağı Olarak Lilith

Yabanıl hayvanlarla sırtlanlar orada buluşacak, tekeler karşılıklı böğürecek. Lilit oraya yerleşip rahata kavuşacak. Baykuşlar orada yuva kurup yumurtlayacak, kuluçkaya yatıp yavrularını kendi gölgelerinde toplayacak. Çaylaklar eşleşip orada toplanacaklar. (Yeşaya, 34:14-15)

Yeşaya 34:14'deki Lilith adı dışında Kitab-ı Mukaddes'te hiçbir ibare olmamasına rağmen "yabani bir bölgenin sahibesi" şeklinde ifade edilen Lilith (לילית) Yahudi-Hıristiyan dünyanın kötülük imgesinin merkezî karakteri olmuştur.⁷⁰ Lilith adının, "gece" anlamında İbranicede *laylâ* (לילה) ve Arapçada *leylâ* (ليلي) kelimeleriyle kökteş olduğu iddiası yukarıdaki pasuğa⁷¹ dayanır.⁷² Her ne kadar Tanah'ta tek yerde adı geçse de Lilith, antik dönemde iyi bilinen özelliklerinden dolayı kutsal metinde ve buna dayalı yazmalarda çeşitli kişiliklerin, sembollerin, arketiplerin ve tanrıçaya dayalı bütün tapımların gizli öznesi kabul edilmiştir.⁷³

Pasuktaki ifadelerin İsrail'in ezeli düşmanı Edom ülkesiyle bağlantılı olduğu bilinmektedir. İfadenin geçtiği 34. bâbda, Babil sürgüsünü bağlamında Rab'bin İsrail'in yıkımına sebep olan düşman halkları cezalandıracağı, bunların başında Edom'un geldiği⁷⁴ ve Edom ülkesinin cezalandırılarak Lilith'in bir lanet gibi buraya çökeceği vurgulanır.⁷⁵ Pasukta Lilith, yukarıda belirttiğimiz özellikleri haiz saldırgan dişi bir gece şeytanı olarak aktarılır.⁷⁶ Bu durumda Lilith'in Tanah dönemi insanların zihninde halk üzerine kıtlık, sıkıntı ve musibet getiren ve ülkeleri vahşi ve çorak toprağa dönüştüren bir varlık olarak bilindiği söylenebilir. Bu bakımdan Lilith'i anlamak için öncelikle Tanah insanların zihnindeki metaforun kökenine inilmelidir.

⁷⁰ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 12.

⁷¹ *Pasuk* ifadesi, Tanah'taki en ufak cümle birimine verilen addır ve "Sof Pasuk/Pasuk Sonu" adı verilen bir işaretle sona erer. Yusuf Besalel, *Yahudilik Ansiklopedisi*, Gözlem Gazetecilik Basın Yayın A.Ş., İstanbul 2001, II, 478. İslam geleneğiyle kıyaslanırsa bir pasuk, bir Kur'an âyeti mukabilinde görülebilir. Yahudilikten bahsederken yeri geldiğinde her bir Tanah pasajına "pasuk" diyerek devam edeceğiz. Bunun sebebi Dinler Tarihi metodolojisi uyarınca her dini kendi kavramlarıyla açıklama gayesine mebnidir.

⁷² Hutter, "Lilith", s. 520; Lesses, "Lilith", VIII, 5458; I. D. Friesen, *Isaiah*, (edt.by. D. B. Miller & L. Johns), Herald Press, Canada 2009, s. 210.

⁷³ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 12.

⁷⁴ Friesen, *Isaiah*, s. 207.

⁷⁵ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 3.

⁷⁶ *The Oxford Bible Commentary*, (edt.by. J. Barton & J. Muddiman), Oxford University Press, New York 2007, s.462.

Yeşaya'daki ilgili pasukta dikkat çeken ilk şey, Gilgamiş Destanı'ndaki Lilith'le aynı algıya seslenmesidir. Gilgamiş'ta geçen "Ve gövdesinde karanlık bakire *Lilith* evini inşa etti. ...Ve *Lilith* evini yıkarak vahşi, ıssız yerlere kaçtı." ifadesi ile Yeşaya 34:14'teki "*Lilit* oraya yerleşip rahata kavuşacak" ifadeleri, Tanah muhatabı İsrailoğulları ile antik pagan halklar arasındaki algı benzerliğini ortaya koyar. Bu algı o kadar ortaktır ki Tanah'ın Grekçe çevirileri Lilith'i Yunan mitolojisindeki versiyonu olan Lamia şeklinde vermekte bir sakınca görmez.⁷⁷ Buna göre Lilith, vahşi hayvanlar grubunun lideri gibi anlatılır ve kendisinin o vahşi topluluğa hükmedecek kudrette olduğu düşünülür. Onun, anaerik dönemlerde İnanna ile eşdeğerde görülen kutsallığı ve dehşet verici gücü sadece geceye hasredilmiş ve bu vahşi topluluğun arasına sıkıştırılmıştır. Asurlular tarafından vahşi kızıl saçlı, rüzgârın kanatlı ruhu/cini; İbranilerce *çığırkan baykuş* olarak nitelenen Lilith, تنها ve çorak bölgelerde insanoğlunu ayartan bir dehşet imgesi haline gelir. Bir şeytan olarak onun baykuş ayakları, gece hayatına ve gaddarlığa işaret eder. Lilith bazen de yılan veya yılan benzeri bir sürüngen olarak betimlenir. Onun Ana Tanrıça olarak bereketi ve doğurganlığı temsil eden olumlu nitelikleri, birdenbire seks bağımlılığına ve gayri meşru soya dair eril korkuların öncelenmesine dönüşür.⁷⁸ Buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür: Demek ki Tanah dönemi insanların zihninde Lilith, artık Lamia veya Lamaştı gibi kötücül bir karaktere dönüşmüştür ve tanrıçadan ziyade bir yılan ve şeytan olarak anılmaya başlanmıştır.

Burada Lilith'in sık sık yılan metaforuyla özdeşleşmiş bir şekilde karşımıza çıktığını ve onun diğer mitlerdeki yılan tanrıçalarla ve iblislerle özdeşleştirildiğini söylemek gerekir. Yılan, mitolojideki en güçlü metaforlardan biridir ve genellikle tarım ekonomisine dayalı toplumların hayatında önemli yer tutan ve ölüm-yaşam gibi zıtlıkları barındıran bir anlam ağına sahiptir.⁷⁹ Bu anlamları göz önüne alındığında mitoslarda yılan, ölümle ilişkilendirildiğinde şeytanla, yaşamla ilişkilendirildiğinde de cinsellikle eşitlenmiştir. Yılanın Lilith'le ilişkilendirildiği her anlatımda bu nitelik göze çarpar. Zaten Lilith'in ilk geçtiği metin olan Gilgamiş Destanı'nda ağacın gövdesine sarılan yılanı ifade eden *ki-sikil-lil-lá* ifadesindeki anlatımı da bu yargıyı güçlendirmektedir. Diğer yandan İbrânîce'de *nāhāš* (נחש) anlamına gelen "yılan"ın, aslında kehanet, şans ve kader gibi kavramlarla ilişkilendirildiği görülür. Semitik dillerde *yılana* yönelik adlandırmaların,

⁷⁷ Hutter, "Lilith", s. 521; Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 3.

⁷⁸ McDonald, "Lilith as Goddess", s. 178-179.

⁷⁹ İsmail Gezin, *Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı Gilgamiş* Alfa Yayınları, İstanbul 2009, s. 181.

Tekvin'de önce Havva'yı kandıran sonra da mitik ejderler olarak yorumlanan "Leviathan"a işaret ettiği de ileri sürülür. Ayrıca *yılan*, antik Yakın Doğu mitolojisinde sihirli güçler ve büyüyle ilişkilendirilen bütün pagan tanrı/tanrıçalar ve şeytanlara da tekabül eder. Bugün pek anlaşılıyor olsa da Havva'yı kandıran yılanın sembolik dilde kadim Ana Tanrıça olduğu bilinmektedir. Campbell'e göre yılan, derisini değiştirme yeteneği ve sürekli diri görünmesi sayesinde antik dönemlerde "Tanrıçalık makamı, Ay ve ölümsüzlük"le ilişkilendirilmiştir. Bu sebepten kimi zaman yılan, Tanrı'nın insanı deneyen sureti olarak da kabul edilmiştir.⁸⁰ Yılan figürü, Tanah öncesi antik dünyadaki anaerik toplum yapısı ve Tanrıça dininin aktif kadın figürünü de yansıtır. Bu bakımdan Yahudi kültüründe yılan, insanın cennetten kovulmasına sebep olan bütün kötü unsurların tek metafor altında birleşimi olarak görülebilir.

Yeşaya 34:14. pasuğun Edom'la ilgisi Lilith bağlantısı açısından önemlidir. *Ídeumea* olarak da bilinen Edom, Tanah'ta iki manada kullanılır. Bunlardan ilki Tekvin 25:24-26'da geçer. Burada Edom adı, "kırmızı" anlamına gelen *'admônî* (אֲדֹמֹנִי) kelimesiyle ifade edilir ve Ya'kûb'un ikiz kardeşi Esav'ın hem kan kırmızıya çalan ten rengine ve kızıl saçlarına hem de katil doğasına gönderme taşır.⁸¹ İkinci anlam ise Tanah'ın pek çok yerinde ve bilhassa Yeşaya 34:14'te geçen Edom halkıyla ilgilidir. Edom halkı ormanlık Seir Dağı'nda yaşayan *Esav'ın torunlarını* ifade eder.⁸² Bu bakımdan Esav'ın Edom bölgesi ve halkıyla eş değerde kullanıldığı söylenebilir.⁸³ Ayrıca Edom'un atası Esav'ın, İsrâil'in atası Ya'kûb'a doğduğu andan beri düşman olduğu ve bu düşmanlığın her iki halk arasında asırlarca sürdüğü Tora'dan da bilinen bir gerçektir. Diğer yandan *Kırmızı/Kızıl* gibi anlamlara yorulan "edom" kelimesinden ötürü Edom, muhtemelen, Ken'an'ı da ifade ettiği de ileri sürülür. Çünkü Ken'an (Filistin) adının Hurrice "kızıl, ahlâksız" anlamındaki *kinahhu* kelimesinden türediği iddia edilmiştir.⁸⁴ Esav'ın

⁸⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz; R. Hendel, "Serpent", *Dictionary of Deities and Demons of the Bible*, (edt. Karen van der Toorn), Brill, Cambridge 1999, s. 744-747; Joseph Campbell, *Batı Mitolojisi*, çev. Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, İstanbul 1999, s. 15-44; Jehuda Feliks, "Snake", *Eyclopedia Judaica*, Thomson & Gale, Jarusalem 2007, XVIII, 695-696.

⁸¹ Yitshak Haleva, *Tora ve Aftara-Bereşit*, (çev. Moşe Farsi), Gözlem Gazetecilik, İstanbul 2010, I, 182.

⁸² M. Dukstra, "Esau", *Dictionary of Deities and Demons of the Bible*, (edt. Karen van der Toorn), Brill, Cambridge 1999, s. 306; Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 273.

⁸³ *Biblical Cyclopaedia*. (ed. J. Eadie), The Religious Tract Society Eadie, London 1870, s. 237; Dukstra, "Esau", s. 306.

⁸⁴ Isaac Avishur, "Edom", *Eyclopedia Judaica*, Thomson & Gale, Jarusalem 2007, IV, 151; Oded Bustanay-Shimon Gibson, "Land of Canaan", *Eyclopedia Judaica*, Thomson & Gale, Jarusalem 2007, IV, 391.

ahlaksız Ken'anlılarla evlenme yasağını delmesi ve kızılılığıyla Edom'la eşitlenmesi gibi unsurlar, *Esav* adının İsrâiloğullarının düşmanı Ken'an ile özdeşleşmiş olabileceğini akla getirir.⁸⁵

Edom'un Tanrıça dinine tapan bir halk olması, pasajda neden Lilith'in anıldığını ortaya koyar. Bu bakımdan Lilith'in yerleşeceği yer de İsrail'in düşmanı bu topraklar olmalıdır. Diğer yandan Yahudi bilginler Lilith'i *Yılan Samael'in Fahişe Karısı* olarak niteler⁸⁶ ve şeytanların lideri Samael'i (לִיְלִית) de İsrail'in/Ya'küb'un düşmanı Edom'un atası Esav'la eşitlerler. Çünkü o, Esav ve soyunun koruyucu meleği ve *kötünün* bedenleşmiş hali olan "yılan şeytan"dır.⁸⁷ Bu bakımdan "Lilith'in Edom'a yerleşmesi" şeklindeki anlatım, bir nevi Esav'ın torunları Edom halkının üzerine fırtına şeytanı Lilith'in lanetini estireceği⁸⁸, bu lanet sebebiyle ülkenin yıkıma uğrayarak yok olacağı, ıssız topraklara dönüşeceği, oraya vahşi hayvanların ve cinlerin yerleşeceği şeklinde anlaşılabilir. Burada dikkat çeken nokta, Lilith ve lanetinin ülkeyi kendi iradesi ve kudretiyle istila edeceği değil; Tanrı YHVH'nin İsrail'e düşman toplumlardan intikam alırken onların başına kendi tanrıçalarını bir musibet gibi estireceğidir.⁸⁹ Böylece İsrail'in düşmanı Edom, bir nevi Ana Tanrıça'nın hâkim olduğu kaos dönemine geri dönecek, Tanrı YHVH Edom halkını çok sadık olduğu gaddar Tanrıçasının merhametine terk edecek ve YHVH'nin gazabı kitlesel bir kıyımın çok daha ötesine ulaşacaktır.⁹⁰

Pagan dönemi Tanrıçası Lilith'in Tanah'tan itibaren vahşi bir şeytan olarak resmedilmesi uzun bir süre devam etmiştir. Gittikçe daha kötü bir karaktere dönüşen Lilith, Talmud döneminde kötülüğün zirvesine oturtulur ve çok daha antropomorfik resmedilir. Henüz Lilith hakkında müstakil dinî edebiyatın doğmadığı rabbînik dönemde, yasa yorumcularının Lilith'i içtihatlarındaki sembolik bir figür olarak kullandıkları dikkati çeker.⁹¹ Talmud ifadelerinde Lilith, uzun kızıl/alev saçlı kanatlı bir şeytan olarak betimlenir.⁹² Erkekler onunla korkutulur ve "Kimse evinde yalnız uyumasın. Her kim evinde yalnız uyursa Lilith onu kısıvrak yakalar" şeklinde

⁸⁵ Bkz; Aynur Yıldız, *Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya'küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, (Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014, s. 70-97.

⁸⁶ *Zohar: Vayetse*, V/4:23-24.

⁸⁷ *Zohar: Toldot*, IV/4:25; *Tora ve Aftara*, I, 253.

⁸⁸ P. D. Miscall, *Isaiah*, Sheffield Phoenix Press, Sheffield 2006, s. 107.

⁸⁹ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 3.

⁹⁰ Friesen, *Isaiah*, s. 208-210.

⁹¹ Hoffeld, "Adam's Two Wives", s. 432.

⁹² Lesses, "Lilith", VIII, 5458.

uyarılır.⁹³ Bu uyarının sebebi, Yahudiliğin bekaret anlayışından hoşlanmadığı ve evliliği telkin ettiği şeklinde yorumlansa da başka ifadelerden böyle olumlu imalar çıkarmak oldukça zordur. Talmud'un başka bir yerinde Zerdüştiliğin Işık Tanrısı Ormazd/Hürmüz, Lilith'in arazilerde at süren ve hiçbir korkuluktan korkmayan oğlu olarak tanıtılır.⁹⁴ Zerdüştiliğin İyilik ve Işık Tanrısı Hürmüz'ün, Şeytan Lilith'in oğlu olarak tarif edilmesi, olasılıkla, Tek Tanrı YHVH'yi yüceltme adına O'nun karşısındaki tüm tanrı ve tanrıçaların içerik ve mantığına bakmadan şeytan kabul edilmesi anlayışının bir ürünüdür.

Talmud'da Lilith'e dair bir diğer ifadeye hamile bir kadının düşüğü Lilith'e benzetilir ve bu sebeple kadın kirli addedilir. Bunun sebebi, düşen bebeğin şeklen kanatlı bir yılanı andırmasıdır.⁹⁵ Bu anlayışa göre düşen bebek, aslında yarı insan vasfındaki kanatlı bir şeytan olan Lilith'tir. Burada Lilith'in, bebeklerin ölmesinin müsebbibi olan Lamaştu/Lamia ile aynı niteliği ön plana çıkarılmıştır. Dikkat çeken bir diğer husus da Lilith sebebiyle kadının lohusalık döneminde kirli kabul edilmesidir.⁹⁶ Diğer yandan çoğu ilkel ve antik kültürde kara büyüde ceninin işlevsel olarak kullanıldığını, bu sebepten düşük yapmanın şeytani bir durum kabul edildiğini de belirtelim. Dönem insanına göre *an-kubu* olarak ifade edilen düşük, cin çarpması belirtisidir, tabiata aykırı bir yaratımdır ve evrensel yasaya aykırı olduğu için uyumsuzluktur. Bu sebeple düşük esnasındaki zararlı potansiyellerin yani şeytani ruhsal gücün lohusa kadına aktarıldığına inanılır.⁹⁷ Antik dönem tedavi yöntemlerindeki böyle bir algı da muhtemelen antik dönemlerde Yahudiliğe sirayet etmiştir.

Talmud'daki başka bir açıklamada erkekler özellikle Çarşamba ve Cumartesi (Şabat) gecesi evden yalnız çıkmamaları konusunda uyarılır. Zira *Mahalath'ın kızı Agrat'ın* bu gecelerde idaresindeki yüz seksen bin yıkım meleğiyle ortalıkta dolandığı zikredilir.⁹⁸ İfadede geçen Mahalath'ın kızı Agrat'ın Esav'ın kızı ve İsmail'in torunu olduğu belirtilmelidir. Burada Yahudi tarihinin derinlerinde yatan İsmail ve Esav düşmanlığının nasıl Lilith karakteriyle birleştirildiği görülebilir. Ne var ki Yahudi anlayışında Lilith'in versiyonları sadece Esav soyu ile sınırlı kalmamıştır. Yahudi tarihinde İsrail

⁹³ Shabbath, 151b.

⁹⁴ Baba Bathra, 73b.

⁹⁵ Nidah, 24b.

⁹⁶ Hoffeld, "Adam's Two Wives", s. 432.

⁹⁷ Mircea Eliade, *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, (çev. Mehmet Emin Özcan), Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, s. 84-85.

⁹⁸ Pesachim, 112b.

dini ve seçilmişliğinin karşısında görülen her kadın Lilith'le özdeşleştirilir. Samael'in diğer eşi "Şeytanların Kraliçesi" *Naamah* ve Saba/Şeva Melikesi *Belkis* da Yahudi kültüründe Lilith ile eşitlenen karakterler arasında yer alır.⁹⁹ Bunu destekleyen bir rivayette Kral Süleyman'ın, kıllı bacaklarından dolayı Belkis'in Lilith olduğundan şüphelendiği kaydedilir. Yine Yahudi bilginler Lilith'in Saba'da hüküm süren ve Eyüp'ün çocuklarını yok eden fırtına kraliçesi olduğunu düşünürler.¹⁰⁰ Tam anlamıyla bir İblis olarak anlatılan Lilith'in bebekleri, âdet ve lohusalık dönemindeki kadınları ve bekar erkekleri etki altına almaması için çeşitli tılsımlar ve ritüeller önerilir.¹⁰¹ Bunlardan birine göre sünneti yapılan kadar bir bebeği Lilith'e karşı korumak için yattığı odanın duvarına kömür veya soda (sodyum karbonat) ile bir çember çizilir ve içine de şu sözcükler yazılır: "Âdem ve Havva, Lilith, dışarı çık!" Aynı zamanda *Sanvi (Senoy)*, *Sansanvi (Sansenoy)* ve *Semangelaf* isimli koruyucu meleklerin isimleri de kapıya yazılarak ev güvenceye alınır.¹⁰²

Yahudilik'te uzun zamanlardan beri bir şeytan olarak bilinmesine rağmen Lilith'in *Samael'in Fahişe Karısı* olarak anılması çok geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Yahudi teolojisi onunla ilgili hikâyeler türeterek hem dinî boşlukları doldurmuş hem "Şeytan" kavramını karakterize etmiş hem de buna uygun bir edebiyat üretmiştir. Lilith'le ilgili en belirgin anlatımlar mistik ve Kabbalist gelenek tarafından oluşturulmuştur. MS. VII.-X. yüzyıllar arasında kompoze edilen *Alphabet of Ben Sira* gibi kadın düşmanı bazı metinlerde Lilith ilk kez tam bir kişisel karaktere büründürülür. Bu anlatımlarda Lilith'in bir gece şeytanına dönüşmeden önceki hikayesi anlatılır.¹⁰³ Midraşik metinlere göre Lilith, bir şeytan olmadan önce Âdem'in ilk karısıdır ve onun bütün hikâyesi Âdem'le başlar. Aslında her şey Tekvin'deki insanın yaratılışına dair iki farklı ifadeden ortaya çıkar. Son yüzyıllarda geliştirilen Tora kritikleri teolojik sahada yaygınlaşmadan önce Yahudi bilginler, insanın yaratılışını anlatan iki farklı pasuğu nasıl yorumlayacaklarını bilemezler:

⁹⁹ Hutter, "Lilith", s. 521; Lesses, "Lilith", VIII, 5459; Gershom Scholem, "Lilith", *Eyclopedia Judaica*, Thomson & Gale, Jarusalem 2007, XIII, 17-19.

¹⁰⁰ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 104, 107. Eyüp'ün çocuklarının ölümü Tanah'ta şöyle anlatılır: "Oğullarınla kızların ağabeylerinin evinde yemek yiyip şarap içerken ansızın çölden şiddetli bir rüzgar esti" dedi. 'Evin dört köşesine çarptı; ev gençlerin üzerine yıkıldı, hepsi öldü.'" Eyüp, 1:18-19.

¹⁰¹ *Sepher Rezial Hamelach*, (edt. trans.by. Steve Savedow), Weiser Books, Boston 2001), s. 265-269; Marsman, *Women in Ugarit & Israel*, s. 234.

¹⁰² Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 107; Hoffeld, "Adam's Two Wifes", s. 434.

¹⁰³ Lesses, "Lilith", VIII, 5459.

*Tanrı, 'Kendi suretimizde, kendimize benzer insan yaratalım' dedi, ...
Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı.
Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak, 'Verimli olun,
çoğalın' dedi.*

Tekvin, 1:26-27'de geçen ilk anlatımda Tanrı'nın erkek ve kadını aynı anda kendi suretinde yarattığı anlatılır. Burada açıkça bir eşitlik söz konusudur. Yaratılışla ilgili sadece bu pasuğu okuyan biri, Yahudi geleneğindeki cinsiyet ayrımcılığından eser göremez.¹⁰⁴ Çünkü ifadede belirtilen kadın, Âdem'le aynı özendir ve tıpkı onun gibi yeryüzündeki canlıların efendisi olma hakkı ona da tanınmıştır.¹⁰⁵ Fakat bu anlatımın biraz ilerisinde tenakuz arz eden ibareler vardır:

Rab Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adam yaşayan varlık oldu.

Rab Tanrı Adem'e derin bir uyku verdi. Adem uyurken, Rab Tanrı onun kaburga kemiklerinden birini alıp yerini etle kapladı. Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaratarak onu Adem'e getirdi.

Adem, 'İşte bu benim kemiklerimden alınmış kemik, etimden ettir' dedi. 'Ona kadın denilecek. Çünkü o adamdan alındı.'¹⁰⁶

Buradaki yeni anlatımda kadın, Âdem'in eşi ve dengi değil, onun kaburgasından yaratılan ve tek vasfı *erkeğe yardımcı olmak* olan bir varlıktır.¹⁰⁷ Kadının yaratılışına ilişkin bu iki farklı Tora pasajı bilginlerin kafasını oldukça karıştırır.¹⁰⁸ Günümüzdeki Tora eleştiri tekniğiyle artık bu çelişkili anlatım sebebinin Yahvist (J) ve Elohist (E) metinlerin karışımından kaynaklandığı biliniyor.¹⁰⁹ Fakat Tora ifadelerinin değişmez ve mutlak kabul edildiği geçmişte -ki Ortodoks Yahudilik hala aynı inanca sahiptir- bu ifadeleri yorumlama lüzumu vardır. Bilginler de bunun çözümünü çok eski bir mitin Tora yorumlarına yamanmasında bulurlar. Bilhassa yaratılış anlatısının mimarı olan Yahvist yazar J, yorumlamada kendilerine yardımcı olacak antik bir miti devreye sokar: *İyi ve kötüyü bilme ağacı*. Hayat ağacı olarak da bilinen bu ağacın antik Mezopotamya'da çok iyi bilinen ve

¹⁰⁴ Friedman R. Elliott and Shawna Dolansky, *The Bible Now*, Oxford University Press, New York 2011, s. 66.

¹⁰⁵ Hoffeld, "Adam's Two Wives", s. 432.

¹⁰⁶ Tekvin, 2:21-23

¹⁰⁷ Hoffeld, "Adam's Two Wives", s. 432.

¹⁰⁸ M. M. Wenig, "Bereshit, The Book of Genesis", *Torah Queeries (Weekly Commentaries on the Hebrew Bible)*, (edt by. G. Drinkwater), New York University Press, New York 2009, s. 11-12.

¹⁰⁹ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 106. Ayrıca bkz. Richard E. Friedman, *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* (çev. Muhammet Tarakçı), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2005.

çalışmamızın da başında değindiğimiz İnanna'nın Huluppu Ağacı olduğu bilinmektedir.¹¹⁰ Gövdesine yılan sarılı şekilde mitte geçen bu ağaç, J'nin anlatısında yer alan ilk günah ve cennetten kovulma facialarının temellendirilmesine oldukça uygundur. Bu mantığa göre, Tanrı YHVH'nin yasağı bu ağaçla başlar ve onun göz alıcı meyvesi Âdem ve Havva'ya bedeli 'ölüm' olan ilk günahı sunar.¹¹¹ Diğer yandan Lilith ile yılan arasında var olan mitolojik ilişki sebebiyle pek çok araştırmacı, Tekvin'in başında yer alan Âdem, Havva ve yılanın cennetten kovulması hikayesinde yılanın aslında bir Lilith sembolizmi olduğunu belirtir. Buna göre metinde geçen yılan ontolojik değil sembolik manada kullanılmıştır.¹¹² Bu sembolizmin en genel anlamı, Lilith'in Havva'yı kandırarak düşüşten sorumlu tutulmasıdır. Bu vesileyle söz konusu iki kadın, Yahudi literatüründe kız kardeşler olarak anılmaya başlanır. Diğer bir ifadeyle Yahudilik'te kadının bulunduğu negatif durum baz alınır, zaten düşüşten sorumlu tutulan Havva, kendisini kandırmanın da bir 'dişi' olmasıyla katmerli bir suçta ortak olmuş ve yılanla özdeş kılınmıştır.¹¹³

Yahudiliğin geç dönemlerine gelindiğinde antik bir mitem kurgulanarak Kutsal Kitap'a yerleştirilen bu sembolik ağacın ve düşüşün yorumlanması gittikçe kolaylaşır. Hatta gittikçe daha da ataerkil bir yapıya bürünen bu yorumun hiç kimsenin tepkisini çekmediği de söylenebilir. Çünkü Huluppu mitindeki yılan karakterinin kim olduğu Yahudiliğin kültürel anavatanında çok iyi bilindiğinden, hâkim ataerkil yapının kadın algısı böyle bir anlatım için oldukça uygun bir zemindir. Âdem, Havva ve Lilith'e dair bu ilgi çekici hikâye şöyle özetlenebilir:

Tanrı Âdem'i yarattığında erkeğin yalnız olmasının iyi olmadığını gördü ve topraktan tıpkı Âdem'i yarattığı gibi yekpare bir kadın yarattı. Âdem bu kadına Lilith adını verdi. Bu kadın birdenbire Âdem'le tartışmaya başladı. O, kendisinin Âdem'le eşit olduğunu iddia ediyor ve onun altına yatmayı reddediyordu. Âdem de bir erkeğin üstte olmasının daha uygun

¹¹⁰ Gönül Tekin'e göre bu ağaç, Sümer Tanrısı Enki'nin ülkesi Eridu'da dikili olan Kişkannu-Haşurru adında iki ağaçtır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gönül Alpay Tekin, "Yakındaki Mitolojisinde İki Ağaç", *Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu'na Armağan*, (edt. Aynur Çınar), Tibyan Yayınları, İzmir 2016, s. 363-383.

¹¹¹ David Rosenberg, *The Book of J*, (trans. Harold Bloom), General Publishing, New York 1990, s. 178.

¹¹² Lilith'in cennetten kovulmaya sebep olan yılan şeklinde betimlenmesi Hıristiyan sanatında baskın oranda işlenmiştir. Bu tema kiliseleri süslemiş ve pek çok sanat eserinde konu edilmiştir. McDonald, "Lilith as Goddess", 178. Örnek olarak bkz. Jane Schuyler, "Michelangelo's Serpent With Two Tails", *Notes in History of Art*, 9, sy. 2 (Winter 1990): 23-29.

¹¹³ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 10.

olacağını iddia ediyordu. Bu münakaşada Tanrı Âdem'in tarafını tutunca, Lilith Tanrı'nın ağza alınamaz adını (YHVH) dile getirerek oradan kaçtı. Âdem'in şikayetleri üzerine Tanrı, *S(a)nvi*, *S(a)nsanvi* ve *S(e)m(a)ngelaf* adında üç melek göndererek Lilith'i geri getirmelerini istedi. Tanrı onlara, eğer Lilith geri dönmeyi reddederse her gün onun yüz çocuğunu öldüreceğini bildirmelerini emretti. Melekler Lilith'i Kızıl Deniz kıyısında buldular ve geri dönmesi için ona yalvardılar fakat Lilith bunu reddetti. Kendi çocuklarının öldürüleceği haberini aldığı da erkek bebeklerin doğumlarının sekizinci gününden yani sünnetlerinden sonra zarar vermeyeceğine dair yemin etti. Lilith ayrıca bu üç meleğin isimlerini bir muskada taşıyan bebeklere dokunmayacağına da söz verdi. Lilith bu olaydan sonra Âdem soyuna düşman bir iblise dönüştü. Fakat Tanrı'nın gizli adı olan YHVH'yi bildiği için ölümlü olan Âdem'in aksine o artık ölümsüzdü. O ve çocukları erkekleri ayartmayı ve bebekleri öldürmeye kıyamete kadar devam edeceklerdi.¹¹⁴

Bu anlatıma göre Tanrı, erkek ve kadını kendi suretinde Yaratılış'ın altıncı gününde yaratmış, onlara dünyanın sorumluluğunu vermiştir. Fakat insanın ilk yaratılışında henüz Havva ortalıkta yoktur. Kimilerine göre o zaman Âdem yine tek yaratılmıştır. Sonra Tanrı, Âdem için eş olarak Lilith'i yaratmış fakat onu yaratırken Âdem'i yarattığı saf toprağı kullanmak yerine yeryüzünün çöp ve tortularını kullanmıştır.¹¹⁵ Böyle bir anlatımın sebebi zaten kötülükle eşitlenen Lilith'in fitratının da bozuk olduğunu ifade etmek olsa gerektir. Birlikteliklerinde Âdem ve Lilith hiçbir zaman mutlu olamadılar. Âdem ne zaman birlikte olmak istese, üstte olmak isteyen Lilith'in vücudu kaskatı kesildiğinden hemen kavga etmeye başlıyorlardı. Âdem'in Lilith'le birlikteliğinden Saba Melikesi Naama (Belkis) doğdu ve asırlar sonra o, Süleyman'ın sarayına yerleşerek putperestliği geri getirdi.¹¹⁶

Bu hikâye ile yaratılışa ait pasukları yorumladıklarını düşünen Yahudi bilginler, aynı zamanda Lilith karakteriyle kontrol edilemeyen cinselliğin Tanrı buyruklarını hiçe saymakla aynı şey olduğunu anlatmaya çalıştılar.¹¹⁷ Yine bilginler burada erkekle eş değerde olmak isteyen ve onun boyunduruğunu reddeden kadın imgesini de tasvir ettiler. Zaten sonraki bâblarda gelen bir ifade, bu yorumu haklı çıkarıyordu: "Kocana istek

¹¹⁴ "The Alphabet of Ben Sira", *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*, (edt.by. D. Stern ve M. J. Mirsky), Varda Books, Boston ty., s. 183; Lesses, "Lilith", VIII, 5459; Zingsem, *Lilith*, s. 36-37; Gezgin, *Gilgamiş*, s. 173-174; Hoffeld, s. 433.

¹¹⁵ Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 103.

¹¹⁶ Zingsem, *Lilith*, s. 37; Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 104.

¹¹⁷ Gezgin, *Gilgamiş*, s. 174.

duyacaksın, seni o yönetecek.”¹¹⁸

Bu sayede kadına yönelik cinsiyet eşitsizliği sadece yaratılış farkıyla değil aynı zamanda seksüalite ile de desteklendi. Böylece evlilik iki cins arasındaki hayat arkadaşlığı olarak değil, birinin diğerine tahakküm ettiği bir monarşiye dönüşmüş oldu.¹¹⁹

D. Modern Dönemde Lilith Algısı

Modern dönem feministlerince tepki gösterilen böyle bir kadın anlayışında Âdem, zeki, akıllı ve cinsel yönden aktif bir kadınla sevişme konusundaki yeteneksizliğin sembolü olarak görülür. Feministlere göre yeteneksizliğin farkında olan erkek kendisinin hoşlanmadığı yönlerini ve eksikliklerini kadına yükleyerek onu cezalandırır. Lilith’in yaptığı böyle baskıcı bir sevgi anlayışını reddetmektedir.¹²⁰ Hatta kimi Kutsal Kitap eleştirmenlerince Âdem’in gerek Lilith gerekse Havva’ya yönelik tavrındaki cinsel narsizim, hikâyenin geçtiği J metninin kurgusundan bile bellidir.¹²¹ Benzer bir açıklama yapan Graves’e göre kadınların cinsel ilişki esnasında altta kalmaları gerektiği yönünde Lilith’in yapmayı reddettiği geleneksel anlayış, kadınları menkul mal olarak gören ataerkil medeniyetlerin bir özelliğidir. Antik dönem Tanrıça tapınaklarında görev yapan rahibelerin de Lilith’e benzer şekilde aktif seks anlayışını kabul ettiği ve altta olmayı reddettiği söylenir.¹²² Buradan anlaşıldığına göre Tanrıça kültürünün bağlıları bir nevi seçilmişlik anlayışındaki gibi kendilerini üstün bir güce hizmet eder gördüklerinden, temsil ettikleri ilahî makama altta olmayı yakıştıramıyor gibidirler.

Diğer yandan antik döneme ait bir dişi şeytanın Yahudi literatüründe fazlasıyla teolojik bir unsur haline gelmesi, Lilith ile Havva’nın neredeyse eşitlenmesine, kadının cinsel yönden ayartıcılık, şeytani vasfa sahip bir yılan ve ilk günahın müsebbibi kabul edildiği bir inanca dönüştü.¹²³ Öyle ki Tekvin 3:16’daki “Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim. Ağrı çekerek doğum yapacaksın” ifadeleri sebebiyle âdet görme, doğum yapma ve lohusalık gibi bütün biyolojik unsurlar ilk günahın tezahürleri kabul edildi. Bu sebeple kadınlar sosyal hayatta yer alamadıkları gibi pis ve eksik sayıldıkları için

¹¹⁸ Tekvin, 3:16

¹¹⁹ Friedman-Dolansky, *The Bible*, s. 66.

¹²⁰ Zingsem, *Lilith*, s. 11-12.

¹²¹ Rosenberg, *The Book of J*, s. 179.

¹²² Graves ve Patai, *İbrani Mitleri*, s. 107.

¹²³ Sue Morgan, “Feminist Yaklaşımlar”, *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar-1945’ten Günümüze* içinde, (çev. Ravza Aydın), Eski Yeni Yayınları, Ankara 2013, s. 516-517.

dinin kendisinden dışlandılar. Onlar rabbi (Yahudi din bilgini) olamadıkları gibi dinî alanda hiçbir şekilde söz söyleyemezlerdi, çünkü cinsel açıdan farklı, kirli ve tehlikeliydiler.¹²⁴ Bu dışlamacı bakış açısı Yahudi-Hıristiyan dünyada feminist hareketi doğurduğu gibi onu besleyen en önemli unsur haline gelmiştir. Günümüzde Lilith, İbrani mitolojisi içerisinde erkeğin yanında kadına eşit bir dinî statü verilmesinin sembolü olması bakımından çok daha fazla irdelenmeye başlanmıştır.¹²⁵ Denilebilir ki, geçmişte ataerkil zihniyetin kadına yönelik tahakküm için sahiplendiği Lilith miti, artık bu tahakkümden kurtulmak isteyen kadının sembolü haline gelmiştir. Feminizm içerisinde Kutsal Kitap otoritesini reddeden ve Ana Tanrıça'ya yani öze dönüşü öngören sert neo-pagan akımlar vardır. Diğer yandan Kutsal Kitap'ı aslında çağlara bir meydan okuma olarak gören, ayrımcı, cinsiyetçi bir hermenötüğü reddederek onun asli mesajına ulaşmaya çalışan daha ılımlı kadın hareketlerini de anmak gerekir. Bu ikinci yaklaşımı gerek Yahudi gerekse Hıristiyan feminist hareketlerde görmek mümkündür. Bilhassa 1970'lerden itibaren Batı'da kabul gören bu yaklaşım taraftarları, geleneğin ataerkil kalıplarından farklı şekilde Kutsal Kitap kadınlarını yeniden bir yorumlamaya tâbi tutmayı hedeflemişlerdir. Onlara göre kadın, annelik vasfının yanında peygamber ve kraliçe olarak insanları yönetebilen bir varlıktır. Hatta kadın, Âdem'in haberi bile yokken Tanrı'nın kutsal adını bildiği ve onu telaffuz etmeye cesaret ettiği için kendisine ölümsüzlük bahşedilmiştir.¹²⁶ Yani o, bir bakıma hem eleştirel düşüncenin hem de Tanrı'ya dolaysız yönelmenin öncüsüdür.

Bunun yanı sıra Feministler Kutsal Kitap'ın Tek Tanrı'sını eril niteliklerden ziyade dişil özellikleri haiz ve daha insan merkezli bir şekilde betimlemişlerdir. Onların en büyük argümanları, erken dönem İsrail'de Yüce ve Tek Ana Tanrıça¹²⁷ ve O'nun dünyaya yansıyan ruhu *Şekina* olmuştur. Bu dişil sembolizmin doğmasında Tanah'taki Tanrı'yı, "doğum sancısı çeken kadın..." gibi anneye özgü vasıflarla tasvir eden pasajlar etkilidir. Gelenekçiler böyle bir tavsifi eleştirdiği zaman ise feministler, "Şayet biz, eril zamirleri ve tasviri kullandığımızda Tanrı'nın erkek olduğunu kastetmiyorsak, o vakit niçin dişil tasvirleri ve zamirleri kullanmaya bir engel olsun ki?" şeklinde cevap vermektedirler.¹²⁸ Bu şekilde onlar, Tanrı'yı

¹²⁴ L. R. Dufour, "Sifting Through Tradition: The Creation of Jewish Feminist Identities", *Journal for the Scientific Study of Religion*, 39, sy. 1, (March 2000): 92.

¹²⁵ Nydle, *The Legend of Lilith*, s. 12.

¹²⁶ Friedman-Dolansky, *The Bible*, s. 66.

¹²⁷ Marie-Theres Wacker, "Feminist Criticism and Related Aspects", *Biblical Studies*, (ed. J.W. Rogerson ve J. M. Lieu), Oxford University Press, New York 2006, s. 635-636.

¹²⁸ Morgan, "Feminist Yaklaşımlar", s. 521-522.

göklerde oturan bir Baba yerine, halkının arasında tahtına kurulmuş ve kutsal topraklara rahmetiyle hükmeden bir Ana olarak betimlemektedirler.

Sonuç

Yahudi-Hıristiyan dünyanın Kutsal Kitap kaynaklı kabul ettiği olumsuz kadın algısı kadim devirlere uzanır. Bu algının temelinde antik halklarca iyi bilinen Lilith gizlidir. Lilith, dinler tarihinde olumlu nitelikleri haiz bir Tanrıça'nın olumsuz özellikler atfedilerek nasıl şeytanlaştırıldığı'nın en güzel örneğidir. Lilith, kadının, Tanrıça'nın temsilcisi kabul edilerek takdir gördüğü antik devirlerde Göklerin Kraliçesi olarak bilinen İnanna'nın şeytani karaktere bürünmüş tarafıdır. O, karanlık vasıfları dolayısıyla kökenini *hava* ve *geceden* alan *karanlık bir dişi ruhtur*. Bilhassa Tanrıça'nın tahtından indirilmeye başladığı monoteist dinî hareketin başlamasından itibaren, onun haiz olduğu bereket, doğurganlık, aşk, sahiplenme ve iktidar gibi tüm iyi nitelikler birdenbire olumsuzlanarak çoraklık, kısırılık, cinsellik, savaş, ölüm, hastalık ve musibet gibi anlamlara evrilmiştir. Bu suretle Lilith, halk arasında belli bir yere yerleştiğinde oraya kıtlık ve musibet yağdıran gece ruhu, gecenin kocakarısı olarak nitelenmiştir. O, insanoğluna duyduğu nefretten dolayı erkekleri kandırarak günaha batırmaya çalışan, onların soyunu kurutmak için bebeklerini öldüren cinsellik tutkunu katil bir bakire olarak sunulmuştur. Yahudi dünyası böyle özelliklerle hem pagan dönemde evliliğin kutsiyetini ortadan kaldıran anaerkil soy anlayışına dayalı tapınak kültürünü yok etmeyi hedeflemiş hem de kaldırdığı bu anlayışın yerini ahlaka dayalı, ataerkil monoteist teolojisini yerleştirmeyi hedeflemiştir. Bu sebepten Lilith'i anlamak bilhassa Yahudi geleneğin pagan dünyasına bakışını anlamayı da beraberinde getirir.

Ancak günümüzde Yahudi-Hıristiyan geleneklerdeki kadına yönelik olumsuz cinsiyetçi algı nefret uyandırdığından, bütün kadim tanrıçalar Lilith vasfında yeniden diriltilmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan Lilith, Şekina adı altında teistik Feminist hareket tarafından Tek Tanrıça olarak yeniden gündeme taşınmıştır. Bu sayede Yahudi-Hıristiyan kadın hareketleri yüzyıllarca kadını dişi doğası sebebiyle hor gören ataerkil sistemi yıkmaya ve analık vasfı ön plandaki bir tanrıyı benimsemeye başlamışlardır. Diğer bir ifadeyle Yahudiliğin dişi şeytan olarak sunduğu ve kadın nefretini körüklediği Lilith, feminist ideolojinin anti tezini oluşturmaktadır. Bu yüzden Lilith'i anlamının Feminizm'i anlamının temeli olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ABUSCH, T. "Ishtar". *Dictionary Deities and Demons in the Bible*. Cambridge: Brill, 1999.
- ALTUNAY, Erhan. *Paganizm-I*. İstanbul: Hermes Yayınları, 2014.
- ANAGNASTOU-LAOUSTIDES, E. *In The Garden Of The Gods*. New York: Routledge, 2017.
- APULEIUS, Lucius. *Altın Eşek*. çev. Furkan Akderin. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.
- AVISHUR, Isaac. "Edom". *Eyclopedia Judaica*. Jarusalem: Thomson & Gale, 2007.
- AYDIN, Fuat. "Bir Sessizliğin ya da Yhvh'nin Tarihi". *Usûl İslam Araştırmaları*, sayı 2 (Aralık 2004): 103–28.
- BAR YOCHAI, S., ed. *The Zohar*. I-XXIII c. USA: The Kabbalah Centre Int. Inc., 2003.
- BARTON, George A. "Tiamat". *Journal of the American Oriental Society*, sayı 15 (1893): 1–27.
- BARTON, J. & MUDDIMAN, ed. *The Oxford Bible Commentary*. New York: Oxford University Press, 2007.
- BESALEL, Yusuf. *Yahudilik Ansiklopedisi*. I-III c. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın A.Ş., 2001.
- BOTTÉRO, Jean, ve KRAMER, Samuel Noah. *Mezopotamya Mitolojisi*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: TİB Kültür Yayınları, 2017.
- BUSTANAY, Oded, ve SHIMON, G. "Land of Canaan". *Eyclopedia Judaica*. Jarusalem: Thomson & Gale, 2007.
- CAMPBELL, Joseph. *Batı Mitolojisi*. çev. Kudret Emiroğlu. İstanbul: İmge Kitabevi, 1999.
- CIRLOT, J. A. *Dictionary of Symbols*. London: Routledge, 2001.
- DUFOUR, L. R. "Sifting Through Tradition: The Creation of Jewish Feminist Identities". *Journal for the Scientific Study of Religion* 39, sayı 1 (Mart 2000): 90–106.
- DUKSTRA, M. "Esau". Editör Karel van der Toorn. *Dictionary Deities and Demons in the Bible*. Cambridge: Brill, 1999.
- EADIE, John, ed. *Biblical Cycloopædia*. London: The Religious Tract Society, 1870.
- EL-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-Luğa*. C. XII. Kahire:

- Dâru'l-Mısriyye, 1396.
- ELIADE, Mircea. *Babil Simyası ve Kozmolojisi*. çev. Mehmet Emin Özcan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2002.
- ELIADE, Mircea. *Kutsal ve Kutsal Dışı*. çev. Ali Berktaş. İstanbul: Alfa Mitoloji, 2017.
- FELIKS, Jehuda. "Snake". *Eyclopedia Judaica*. Jarusalem: Thomson & Gale, 2007.
- FRIEDMAN, R. Elliott. *Kitabı Mukaddes'i Kim Yazdı?* çev. Muhammet Tarakçı. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2005.
- FRIEDMAN, R. Elliott ve DOLANSKY, Shawna. *The Bible Now*. New York: Oxford University Press, 2007.
- FRIESEN, I. D. *Isaiah*. Canada: Herald Press, 2009.
- GEZGİN, İsmail. *Kültürlenme Sürecinin Mitik Kahramanı Gılgamış*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2009.
- GRAVES, Robert, ve PATAI, Raphael. *İbrani Mitleri*. çev. Uğur Akpur. İstanbul: Say Yayınları, 2009.
- HALEVA, Yitshak. *Tora ve Aftara-Bereşit*. çev. Moşe Farsi. C. I. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın Yayın A.Ş., 2010.
- HALLORAN, James A. *Sumerian Lexicon: A Dictionary Guide to the Ancient Sumerian Language*. Oxford: Logogram Pub./Oxbox Books, 2006.
- HENDEL, R. S. "Serpent". ed. Karel van der Toorn. *Dictionary Deities and Demons in the Bible*. Cambridge: Brill, 1999.
- HOFFELD, J. M. "Adam's Two Wives". *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 26, sayı 10 (Haziran 1968): 430-40.
- HOOKE, Samuel Henry. *Ortadoğu Mitolojisi*. Çeviren Alâeddin Şenel. Ankara: İmge Kitabevi, 2016.
- HUTTER, M. "Lilith". *Dictionary Deities and Demons in the Bible*. ed. Karel Van Der Toorn. Cambridge: Brill, 1999.
- KEEL, Othmar. *The Symbolism of the Biblical World*. Indiana: The Seabury Press, 1997.
- KEMÂLÜDDÎN, H. A. *Müfredâtü'l-Müştereki's-Sâmî fi'l-Lügati'l-Arabiyye*. Kahire: Mektebetü'l-Adab, 2008.
- KRAMER, Samuel Noah. *Sümerler*. çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2016.
- KRAMER, Samuel Noah. *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*. çev. Hamide
-

- Koyukan. İstanbul: Kabalıcı Yayınları, 2000.
- LESSES, Rebeca M. "Lilith". *Encyclopedia of Religion*. London: Thomson & Gale, 2005.
- LOCHTEFELD, James G. *The Illustrated Encyclopedia of Hinduism*. New York: The Rosen Publishing Group, 2002.
- MANDER, Pietro. "Soul: Ancient Near Eastern Concepts". *Encyclopedia of Religion*. London: Thomson & Gale, 2005.
- MARSMAN, H. J. *Women in Ugarit & Israel (Their Social-Religious Position in the Context of the Ancient Near East)*. Boston: Brill, 2003.
- MCDONALD, Beth E. "In Possession of the Night: Lilith as Goddess, Demon, Vampire". *Sacred Tropes: Tanakh, New Testament and Qur'an as Literature and Culture*, ed. Roberta S. Shabbat, 173–83. Boston: Brill, 2009.
- MISCALL, Peter D. *Isaiah (Readings, a New Biblical Commentary)*. Sheffield: Sheffield Phoenix Press, 2006.
- MORGAN, Sue. "Feminist Yaklaşımlar". *Dinler Tarihi İncelemelerinde Çağdaş Yaklaşımlar-1945'ten Günümüze*. Ankara: Eski Yeni Yayınları, 2013.
- NEUMANN, Eric. *The Origins and History of Consciousness*. London: Karnac, 1954.
- NYDLE, Rabbi E. L. *The Legend Of Lilith*. Iowa: B'nei Avraham, ty.
- POLATLAR, Kaan. *Kadim Bilgelik, Uygarlıklardaki Eril ve Dişil Yapısallığın Kökeni*. İstanbul: Doğu Kitabevi, 2014.
- ROSENBERG, D. *The Book of J*. New York: General Publishing, 1990.
- SCHOLEM, Gershom. "Lilith". *Encyclopedia Judaica*. Jarusalem: Thomson & Gale, 2007.
- SCHUYLER, Jane. "Michelangelo's Serpent With Two Tails". *Notes in History of Art* 9, sayı 2 (Winter 1990): 23–29.
- STERN, D. & MIRSKY, M. J. "The Alphabet of Ben Sira". *Rabbinic Fantasies: Imaginative Narratives from Classical Hebrew Literature*. Boston: Varda Books, ty.
- SAVEDOW, Steve, ed. *Sepher Rezial Hamelach (The Book of the Angel Rezial)*. Boston: Weiser Books, 2001.
- STONE, Merlin. *Tanrılar Kadınken*. çev. Nilgün Peyman. İstanbul: Payel Yayınevi, 2000.
- TEKİN, Gönül Alpay. "Yakındoğu Mitolojisinde İki Ağaç". *Prof. Dr. M. Cemal*

Sofuoğlu'na Armağan, ed. Aynur Çınar, 363–83. İzmir: Tibyan Yayınları, 2016.

THOMPSON, R. Campbell. *The Devils and Evil Spirits of Babylonia*. London: Luzac and Co., 1903.

WACKER, M. T. “Feminist Criticism and Related Aspects”. *Biblical Studies*, ed. J. W. Rogerson. New York: Oxford University Press, 2006.

WENIG, M. M. “Bereshit, The Book of Genesis”. *Torah Queeries (Weekly Commentaries on the Hebrew Bible)*, ed. G. Drinkwater, 11–19. New York: New York University Press, 2009.

YILDIZ, Aynur. “Yahudi ve İslâm Kutsal Literatüründe Hz. Ya’küb ve Seçilmişlik Kavramı: Karşılaştırmalı Bir Çalışma”. Yüksek Lisans, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2014.

ZINGSEM, Vera. *Lilith*. çev. D. D. Yüzer. İzmir: İlya Yayınları, 2007.

bilimname XXXV, 2018/1, 391-393

Arrival Date: 20.01.2018, Accepting Date: 10.04.2018, Publishing Date: 30.04.2018
doi: <http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.381879>

LILITH: ADVENTURE OF MOTHER GODDESS' FALL AND TRANSFORMATION INTO A DEMON IN JEWISH MYTHOLOGY

 Aynur ÇINAR^a

Extended Abstract

It has been considered that Lilith derived from Sumerian language origin 'lil' means "air, wind", and was transferred to Akkadian language as lilitu. Lilith name is firstly encountered in Epic of Gilgamesh as a wrapped snake around Huluppu Tree of The Great Mother Goddess Inanna. As is seen in this epic, in early ancient times, Lilith is a female demon in snake form. Therefore, she has been identified with Lamashtu and Lamia which are snake forms in most cultures of Mesopotamia and Levant. It has been known that both are infanticides. Because of this identification Lilith has been described as "infanticide" until today.

On the other hand, in the ancient times, Lilith has not accepted only as a demon. Her position in the eye of community always straddled the line between godlikeness and wickedness. Because in the period of Sumerian-Babylonian, in which Inanna (Ishtar) is glorified by name "Queen of Heavens and Earth", the belief predominated that the Goddess is a resource of all kinds of beauties and abundance as well as warfare and destruction. By means of this high prestige of the Goddess, it has been known that the religion of the Goddess had emancipated to women especially in her capital Uruk and in most city-states. More particularly the women who are called *Kadishtu*, means "sinless, stainless and lily", had monopolized agricultural economics, services of the temple of the Goddess and scholarly traditions. This position exhibits the superior social status which could be bestowed on a woman in those times. In this period, Lilith has continued her demonic character. On the other side, she has been identified with Inanna (Ishtar) and she has symbolized the harlotry of the temple. On that secondary sense Lilith has

^a Res. Asst., Igdır University Theology Faculty, aynuriddin@gmail.com

become to represent the negative sides of the Goddess with her characteristics such as sexuality, aggression and misandry. The fact that Lilith has begun to represent the negative sides of the Goddess has enabled the belief that the Goddess is baleful. Thus, the Goddess had become the focus of vulgarity, combativeness, immorality and all evils. For this reason, Inanna/Ishtar had been narrated as an aggressive goddess in myths more often.

When Jahwism-Judaism began to settle in Levant region in terms of politics and religion, Lilith who had identified the religion of Goddess and demonic characters, has become the villain in the battle of Judaism against the religion of Goddess. She crossed into Jewish mythology with all her characteristics and here she has reached the peak of evil as the most dangerous feminine demon with her infertile and salacious character. First and only reference to Lilith in Hebrew Bible is in Isaiah 34:14. Her adventure in Jewish mythology has started with this reference. In this pasuk, Lilith has been mentioned as a metaphor of God's wrath to people of Edom which is the greatest enemy of Israel. Accordingly, Lilith, the Virgin of ruins and wild lands, has been described as an enormous pain which would take Edom to the age of chaos before genesis. In this passage, she is a symbol of terror which the Holy One YHWH spreads to the polytheist people. In a sense, non-believers suffered the wrath of God through her.

In the Rabbinic period, the scholars accepted the myth of Lilith as it was in the ancient period and adopted it to the Jewish culture. They portrayed Lilith as a dangerous feminine devil who seduces men and causes women to suffer a miscarriage. In the Midrashic literature she has been referred as the reason of all evil factors in the history of humanity and Judaism. In accordance with this belief, in the stories of people of Edom in Hebrew Bible where they suffer fatalities, Lilith has been adapted to Esau and his devil Samael. In this new picture, she is the harlot wife of Samael and the feminine devil of Esau's lineage and people of Edom which stands against Children of Israel.

In the late Midrashic period, the origin of Lilith has been traced all the way back to genesis. This once, Lilith is described as the first wife of Adam, who dissuaded Eve and caused to be expelled from the garden of Eden. By this interpretation, Jewish scholars not only have tried to clarify the paradoxical and ambiguous pasuks in Genesis, but also, they have reshaped the fall of humanity. Also, they have strengthened the religious basis of patriarchal Jewish mentality.

Today, the character of Lilith is influential on feminist Jewish women. Jewish

women, who are alienated from the religious and social arena because of patriarchal religious Jewish idea, leap in action by means of feminist ideas. While some of them deny the religion and Holy Bible, others try to reconcile between feminist ideas and Holy Bible and pave the way for reinterpreting the religion. Particularly, for the latter, Lilith is an important symbol. She is the voice of challenging the male-dominated life style and the pioneer of the philosophical questioning.

Keywords: History of Religions, Mother Goddess, Demon, Snake, Evil, Sexuality, Feminism, Adam's first wife.

